

*Makalenin Geliş Tarihi: 10.09.2020*  
*Kabul Tarihi: 18.10.2020*  
*Makalenin Türü: Araştırma-İnceleme*

## **MÜTÂREKE DÖNEMİNDE İSMET BEY (İNÖNÜ)'İN İSTANBUL'DAKİ FAALİYETLERİ**

\*\*\*

### **ACTIVITIES OF ISMET BEY (İNÖNÜ) IN ISTANBUL DURING THE ARMISTICE PERIOD**

**Erkan CEVİZLİLER\***

**Seyhan AKBULUT\*\***

#### **ÖZ**

Mütâreke Dönemi 1918-1922 yıllarını kapsayan önemli bir süreçtir. Mütârekenin uygulandığı dönemde, İstanbul Hükümetlerinin düşünceleri ile Müdafaa-i Hukukçuların karşı söylemleri çatışmakta ve yeni sorunlar meydana gelmekteydi. Makalede söz konusu bu süreçte İsmet Bey (İnönü)'in düşünce ve söylemleri ele alındı. Özellikle 30 Ekim 1918 – 16 Mart 1920 yıllarını kapsayan yani Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından İstanbul'un işgaline kadar olan süreçte İsmet Bey'in İstanbul'daki faaliyetleri incelendi. Bu süreç, günlerini tamamen İstanbul'da geçiren ve Müttefik baskısına maruz kalan İsmet Bey için oldukça karanlık geçen bir süreçti. Öyle ki kurtuluş umudunun olmaması, bir köşeye çekilmeyi düşünmesi İsmet Bey'in durumunun ciddiyetini göstermekteydi. Zamanla Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde sürdürülen mücadele kendisine ilham verecek ve bu ruh halinden çabucak sıyrılmayı başaracaktı.

İsmet Bey ilkin 1920 yılının başında Anadolu'ya geçti ve Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Milli Mücadele tarihi için çok önemli kararlar aldılar. Her ne kadar Anadolu'daki gelişmelerden uzak kalmış ya da öyle görünmüşse de Ankara'ya gelmez bütün olaylara kısa zamanda vakıf olmuştu. Geldiğinin ertesi günü Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhında çalışmalara başladı. Fevzi Paşa'nın İstanbul Hükümeti'nde Harbiye Nazırı olması üzerine İsmet Bey, mevcut çalışmalarını

---

\*Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi: erkanc@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1199-3610

\*\*Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi; tarihciakbulut27@gmail.com; ORCID: 0000-0002-3573-2151

**Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:**Erkan Cevizliler-Seyhan Akbulut, “Mütâreke Döneminde İsmet Bey (İnönü)'ün İstanbul'daki Faaliyetleri”, Atatürk Üniversitesi, **Atatürk Dergisi**, IX, S.2, (Aralık-2020), s.147-181.(<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad>)

İstanbul'da sürdürmesi için Mustafa Kemal Paşa tarafından İstanbul'a gönderildi. İstanbul'un işgal edilmesinden sonra kesin olarak Ankara'ya geçti ve Mustafa Kemal Paşa tarafından Genelkurmay Başkanlığı gibi çok önemli bir mevkiye getirildi.

**Anahtar Kelimeler:** Mütâreke Dönemi, Milli Mücadele Dönemi, İstanbul, İsmet Bey (İnönü), Faaliyet.

## **ABSTRACT**

The armistice period is an important period covering the years 1918-1922. At the time of the armistice, the thoughts of the Istanbul governments and the counter-rhetoric of the defense lawyers clashed and new problems occurred. In this process, İsmet Bey (İnönü)'s thoughts and discourses were discussed in the article. Especially October March 30, 1918 – March 16, 1920, covering the years from the signing of the Armistice of Mondros to the occupation of Istanbul, İsmet Bey's activities in Istanbul were examined. This was a very dark process for İsmet Bey, who spent his days in Istanbul and was subjected to Allied pressure. So much so that the lack of hope for salvation, the fact that he was thinking of retreating into a corner, showed the seriousness of İsmet Bey's situation. In time, the struggle under the leadership of Mustafa Kemal Pasha in Anatolia would inspire him and he would quickly get out of this mood.

İsmet Bey first moved to Anatolia in early 1920, and together with Mustafa Kemal Pasha, they made very important decisions for the history of the national struggle. Although he stayed away from the developments in Anatolia or seemed to be so, as soon as he arrived in Ankara, he soon became the foundation for all the events. The day after he arrived, he started working at Mustafa Kemal Pasha's headquarters. After Fevzi Pasha became Minister of war in the Istanbul government, İsmet Bey was sent to Istanbul by Mustafa Kemal Pasha to continue his current work in Istanbul. After the occupation of Istanbul, he moved to Ankara and was appointed by Mustafa Kemal Pasha to a very important position, such as the Chief of the General Staff.

**Keywords:** Armistice Period, National Struggle Period, Istanbul, İsmet Bey (İnönü), Activity.

## **GİRİŞ**

İsmet Bey (İnönü), 24 Eylül 1884 tarihinde İzmir'de dünyaya geldi ve kendisine Mustafa İsmet adı verildi. Annesi Cevriye Hanım'ın ailesi Tunaboyu – Deliorman Türkleri'ne dayanmaktaydı. Babası Reşit Bey'in ailesi de Bitlis'i yer edinen

Kürümoğulları'na mensuptu. Ancak Reşit Bey Malatya'da doğup büyümüştü. İsmet Bey doğduğunda ise İzmir Adliyesi'nde Sorgu Yargıcı yardımcısı olarak çalışmaktaydı.<sup>1</sup> Altı yaşına kadar İzmir'de büyüyen İsmet Bey, daha küçük yaşlarda askerlik oyunlarına, mızıka ve boru seslerine, asker geçitlerine meraklıydı. Babasının mesleğinden dolayı ailesiyle birlikte daha sonra Sivas'a göç ettiler. Sivas'ta ilkokula başladı. İlkokulun ardından, küçüklüğünden beri meraklısı olduğu askeri ortaokula devam etti ve artık 1892'de İsmet Efendi idi.<sup>2</sup> Ortaokuldan mezun olduğunda yaşı henüz küçük olduğundan Sivas'ta Mülkiye Lisesi'nin beşinci ve altıncı sınıfını okudu, ardından tasdiknamesini alarak 13 yaşındayken, İstanbul'da Topçu Harp Okulu'nun İdadi kısmına yazıldı. 1903'te 19 yaşında Teğmen rütbesiyle mezun oldu. Topçu Teğmeni İsmet Efendi aynı yıl Harp Akademisi'ne girdi.<sup>3</sup> Burada Üsteğmen Mustafa Kemal ile tanıştı. 1906'da Kurmay Yüzbaşı olarak Akademi'yi birincilikle bitirdi.<sup>4</sup>

Mezun olduktan sonra 2 Ekim 1906'da merkezi Edirne'de bulunan II. Ordu emrine verildi ve Sahra Topçu 8. Alay 3. Bölük Komutanlığı'na atandı. İsmet Bey edebiyat, sanat ve dil eğitimi ile askeri strateji ve taktiklerdeki son gelişmeleri yakından takip etmekteydi. Askeri strateji alanında okuduğu kitaplar sayesinde, kendisini fazlaca geliştirdiği bilindiği için, atandığı orduda genç subayların isteği üzerine askeri strateji öğretmeni olarak görevlendirildi. Bir süre sonra İsmet Bey'in verdiği derslere generaller ve kurmaylar da katılmaya başladı.<sup>5</sup>

1907'de Fethi Bey (Okyar)'den gelen teklif üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye oldu.<sup>6</sup> 7 Kasım 1908'de Kolağalığına terfi eden İsmet Bey, Cemiyet'in üyesi olmasına rağmen Cemiyet içerisinde çok aktif bir şekilde görev almamıştı.<sup>7</sup>

<sup>1</sup> Şevket Sürreya Aydemir, **İkinci Adam**, I, Remzi Kitapevi, İstanbul, Mart 2011, s. 19-22.

<sup>2</sup> Ziya Şakir, **İsmet İnönü: Hususî – Askeri – Siyasi Hayatı**, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1939, s. 6-7.

<sup>3</sup> Sevda Mutlu, **Devlet Adamı Kimliği İle İsmet İnönü'nün Düşünce ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Sivas, 2007, s. 16.

<sup>4</sup> Sebahattin Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, Ağustos 2014, s. 26-28.

<sup>5</sup> Metin Heper, **İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Eylül 1999, s. 30.

<sup>6</sup> Z. Şakir, **İsmet İnönü: Hususî – Askeri – Siyasi Hayatı**, s. 10-11; Kendisini de İttihat ve Terakki üyeliğine taşıyan ülke koşullarını ve İttihat ve Terakki'nin gerekliliğini genç Erkân-ı Harp Yüzbaşı İsmet Bey şöyle değerlendirmekteydi: “*Umumî çöküntünün ıstırapı 'Sarı ve müstevli bir halde idi. Genç mülkiyeliler bizimle aynı kaygıları paylaşıyorlardı. 1907 nihayetine doğru memleket endişesi yeni bir istikamette belirmeye başlamıştı: bu istikamet, kurtuluş ihtiyacı idi. Çare de Kanun-i Esasi'nin tatbik edilmesi idi. Bunlar gizli gizli fakat her yerde, her toplantıda konuşuluyordu. Bu sırada üçüncü ordu bölgesinde yabancı müfettişlerle beraber Hüseyin Hilmi Paşa hususî bir idare kurmuştu. Makedonya'da ve bütün Batı Rumeli'de Bulgar, Yunan ve Sırp çeteleri orduyu geceli gündüzlü daimî bir jandarma takip vazifesi ile uğraştırıyordu. Memleketin bu kısmında aynı derter ve ıstıraplar süratle, bir siyasi toplantı ve toplanış niteliğini alıyordu. Nihayet aynı ihtiyacı Edirne'de de duyduk.*” (Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004, s. 42.)

<sup>7</sup> Yalçın Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler**, V, Tekin Yayınevi, Ankara, 2002, s. 56.

Ancak, 1909'da 31 Mart Olayı'nı bastıran Hareket Ordusu'nun 2. Süvari Tümeni Karargâhında çalıştı.<sup>8</sup> İsmet Bey yaptığı görevlerinde başarılarından dolayı dikkat çekmekteydi. Enver Paşa'nın bazı emirlerinde İsmet Bey'in fikirlerinin etkili olduğu ve Suriye'de birlikte buldukları zamanlarda İsmet Bey'in akıllı bir subay olduğunu dile getirdiği iddia edilmekteydi. 1910 yılının sonlarında Enver Paşa'nın İsmet Bey'i Erkân-ı Harbiye Reisi yapmak yönünde düşüncesi olmuşsa da İsmet Bey o günlerde Paşa olmadığı için bu gerçekleşmemişti.<sup>9</sup> Cemal Paşa'da İsmet Bey'i ordunun en zeki kurmayı diye nitelemekteydi.<sup>10</sup> 1909 – 1913 yıllarında arasında asıl sorun ordunun yani subayların siyasetteki önemli rolleri olmuştu. Kısa bir süre Hareket Ordusu Karargâhında Erkân-ı Harp subayı olarak çalışan İsmet Bey, askerlerin siyasete karışmaları konusundaki soruna dikkat çekmekte, ordunun siyasetten uzak tutulması gerekliliğini savunan subaylar ile birlikte hareket etmekteydi. 22 Eylül 1909 Selanik Kongresi'nde Kolağası Mustafa Kemal Bey, Kazım Karabekir gibi isimlerle ordunun siyasetten ayrılmasını savundularsa da bu düşüncelerine destek bulamadılar.<sup>11</sup>

İsmet Bey 1910-1913 arasında Yemen'de çıkan ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. Bölgedeki başarılarından dolayı Binbaşılığa ve Yemen'deki tüm kuvvetlerin Kurmay Başkanlığı'na getirildi. Balkan Savaşı sırasında Yemen'den İstanbul'a çağrılarak 11 Nisan 1913 de Büyük Karargâh-ı Umumî Birinci Şubesi'ne görevlendirildi.<sup>12</sup> Balkan Savaşı'nın ikinci aşaması sonunda, 8-29 Eylül 1913'te Bulgar temsilcileriyle İstanbul'da barış görüşmeleriyle görevlendirilen heyete, askeri danışman olarak katılarak önemli görüşmelerde bulundu.<sup>13</sup>

Balkan Savaşları'ndan sonra ülke Birinci Dünya Savaşı ile karşı karşıya kalmıştı. İsmet Bey daha başından beri Almanlarla birlikte savaşa girilmesine taraftar değildi. Çünkü Almanların bu savaştan galip çıkmalarına şüphe ile bakmaktaydı ve Almanların yenileceklerini öngörüyordu. Ancak asker sorumluluğu taşıyan İsmet Bey'e göre; emrivaki halinde bile olsa savaşa girdikten sonra, artık savaşı kazanmaya çalışmaktan başka yapılacak bir şey yoktu. İsmet Bey, 2 Ağustos 1914'te savaş ilanı ile

---

<sup>8</sup> İsmet İnönü, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 8; M. Heper, **İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi**, s. 55.

<sup>9</sup> Ali Fuat Erden, **İsmet İnönü**, Burhanettin Erenler Matbaası, İstanbul, 1952, s. 75-76; M. Heper, **İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi**, s. 58.

<sup>10</sup> Şerafettin Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 13.

<sup>11</sup> S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 58-59.

<sup>12</sup> Faik Reşit Unat, **İsmet İnönü'nün Biyografisi**, Maarif Matbaası, Ankara, 1945, s. 11; M. Heper, **İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi**, s. 59.

<sup>13</sup> **İsmet İnönü**, s. 9; İsmet İnönü, **İstiklal Savaşı ve Lozan**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1993, s.5.

birlikte oluşturulan Birinci Ordu'nun Erkân-ı Harbiye'sinde görevlendirildi. 29 Kasım 1914'te üç yıllık kıdem zammı alarak rütbesi Yarbaylığa yükseltilen İsmet Bey, 2 Aralık 1914'te Başkomutanlık Karargâhı Birinci Şube Müdürlüğü'ne atandı. Bir yıl kadar Karargâhı Umumi'de bulunduktan sonra cephede görev almak istemesi üzerine 2 Ekim 1915'te 2. Ordu Kurmay Başkanı yapıldı ve 14 Aralık 1915'te rütbesi Mirlivalığa (Albay) yükseltildi.<sup>14</sup> Bu arada ailesinin yönlendirmesi ile 1916'da komşularının kızı Mevhibe Hanım ile evlendi.<sup>15</sup> Ailesiyle 21 gün kaldıktan sonra yeni görevi olan 2. Ordu Komutanlığı'na bağlı olan Şark Cephesi'ndeki 4. Kolordu Komutanlığı'na atandı. Diyarbakır'a giden Mirliva İsmet Bey burada Mustafa Kemal Paşa ile çalıştı. Bu süreçte Mirliva İsmet Bey çalışkanlığı ve atılımlarıyla Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatini çekmekteydi. 1 Mayıs 1917'de Suriye Cephesi'ndeki 20. Kolordu Kumandanlığına nakledilince, Karargâhından ayrılan Mirliva İsmet Bey'e, Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği sicil oldukça olumluydu.<sup>16</sup> Mustafa Kemal Paşa 2. Ordu Komutan Vekili olunca İsmet Bey'inde 4. Kolordu Komutanlığı'na getirilmesine vesile oldu. Bir süre Halep'te birlikte çalıştıktan sonra İsmet Bey 20. Kolordu Komutanlığı'na atandı. Daha sonra 3. Kolordu Komutanlığı'na atandı ve burada yine Mustafa Kemal Paşa ile birlikte çalıştılar. İsmet Bey'in Kolordu Komutanı olarak bulunduğu Filistin ve Suriye Cephelerinde 1918 Sonbaharında Şeria vadisinde kazandığı başarı önemlidir.<sup>17</sup>

## A- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONUNA DOĞRU İSTANBUL'DA DEĞİŞEN SİYASAL DENGE

### 1- İsmet Bey'in İstanbul'a Gelişi ve İstanbul'da Yaşananlar

1918 Ekim'inin başlarında İsmet Bey rahatsızlığı dolayısıyla ilk önce Halep'e gitti. Ancak ayakta dahi duramayacak bir halde bulunduğundan tedavi için İstanbul'a gönderildi.<sup>18</sup> İsmet Bey tedavisini yaptırırken, Hükümet'in mütareke yapmaya çalıştığı ancak bunun gerçekleşmemesi üzerine yeni bir hükümetin kurulmasına yönelik çalışmaların sürdüğü bir süreç mevcuttu.

<sup>14</sup> Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 94-95; **İsmet İnönü**, s. 10; Z. Şakir, **İsmet İnönü: Hususî – Askerî– Siyasi Hayatı**, s. 13-15.

<sup>15</sup> Gülsün Bilgehan, **Mevhibe**, I, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s. 25-38.

<sup>16</sup> F. R. Atay, **Çankaya**, s. 104-106.

<sup>17</sup> Birinci Dünya Savaşı'nda İsmet Bey'in faaliyetleri için bkz. S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 116-130.

<sup>18</sup> S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 157; İsmet Bey savaşa katılmasından ötürü, Avusturya Hükümeti'nden harp nişanı ile üçüncü rütbeden kuran dömerit, Osmanlı Hükümeti'nden muharebe altın liyakat, Almanya İmparatoru tarafından demir Salip, ikinci rütbeden kılıçlı Mecidi nişanları aldı. (Z. Şakir, **İsmet İnönü: Hususî – Askerî – Siyasi Hayatı**, s. 15.)

Birinci Dünya Savaşı devam ederken 3 Temmuz 1918'de Padişah Sultan Reşad vefat etti ve yerine, İttihat ve Terakki Cemiyet ve Hükümetlerinden daima uzak kalan, 57 yaşındaki Veliht Şehzade Vahideddin Efendi tahta geçti. 4 Temmuz'da cülûs töreni yapıldı. Talat Paşa Hükümeti, usul gereği istifa etti, ancak Hükümeti kurma işi yine Talat Paşa'ya verildi.<sup>19</sup> Padişah Vahideddin tahta çıktığında Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu İttifak Devletleri aleyhine neticelenmek üzereydi. Yaklaşık üç ay içerisinde müttefiklerinin ardından Osmanlı Devleti 5 Ekim 1918'de İspanya aracılığı ile Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'a müracaat ederek mütareke teklifinde bulundu.<sup>20</sup> Ancak İtilaf Devletlerinin, İttihatçıların egemen olduğu Talat Paşa Hükümeti'nin mütareke talebine olumlu yanıt vermeyecekleri anlaşıldı. Bu nedenle İtilaf Devletleri ile mütareke yapabilme ihtimali olmayan Talat Paşa Hükümeti istifa etti ve Padişah Vahdedtin, yeni hükümeti kurma vazifesini Ahmet İzzet Paşa'ya verdi. Padişah Vahdeddin aslında Tefik Paşa'nın hükümeti kurmasını istemekteydi, ancak Tefik Paşa bir hafta uğraş veriyse de hükümeti kuramadı.<sup>21</sup> Bu bakımdan bu görev Ahmet İzzet Paşa'ya verildi.<sup>22</sup> 14 Ekim 1918 tarihinde kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin öncelikli gündemi İtilaf Devletleri ile mütareke yapmak idi.<sup>23</sup>

Padişah ve kamuoyu yeni hükümetten acilen savaş haline son verecek bir mütareke yapmasını ve siyasi havada var olan karışık durumu gidermesini beklemekteydiler. Bu dönemde Halep'te bulunan Mustafa Kemal Paşa, Padişah'a gönderdiği bir telgrafta acilen müşterek olmasa bile münferit bir sulhun yapılması gerektiğini beyan ediyordu.<sup>24</sup>

<sup>19</sup> Murat Bardakçı, **Şahbaba**, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2006, s. 77.

<sup>20</sup> Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, III, Kısım: IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 700.

<sup>21</sup> Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım: İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri**, II, Timaş Yayınları, İstanbul, Ocak 2017, s. 18.

<sup>22</sup> Kabine şu şekilde kurulmuştu: Sadrazam ve Harbiye Nazırı: Yaver-i Ekrem Ahmet İzzet Paşa, Şeyhülislâm: Ömer Hulusi Efendi, Adliye Nazırı: Hayri Efendi, Şûrâ-yı Devlet Başkanı: Reşit Akif Paşa, Hariciye Nâzırı: Nabi Bey, Dâhiliye Nâzırı: Fethi Bey, Maliye Nâzırı: Eski Nâzır Cavit Bey, Bahriye Nâzırı: Albay Rauf Bey, Evkaf Nazırı ve Posta Telgraf Nâzır Vekili: Abdurrahman Şeref Efendi, Maarif Nâzırı: Eski Nâzır Sait Bey, İaşe Nâzırı ve Ziraat-Ticaret Nâzır Vekili: Kızılay İdare Başkanı Doktor Celal Muhtar Bey. (A. İ. Paşa, **Feryadım: İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri**, II, s. 20-21.) Mustafa Kemal Paşa hükümeti kuracak olan Ahmet İzzet Paşa'ya gönderdiği ve kendisinin Harbiye Nazırı yapmasını istediği telgrafta aynı zamanda hükümette bulunması gereken isimlerin listesini de göndermişti. Bu listede Rauf ve Fethi Beyler bulunmaktaydı. (Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, I, Remzi Kitapevi, İstanbul, Mart 2011, s. 303.)

<sup>23</sup> Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, Nisan 2004, s. 25.

<sup>24</sup> Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya Kadar**, I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 20; Galip Kemali Söylemezoğlu, **Başımıza Gelenler: Yakın Bir Mazinin Hatıraları: Mondros'tan Mudanya'ya 1918-1922**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939, s. 17; Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, I, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s. 71.

Ahmet İzzet Paşa Hükümeti 18 Ekim 1918 tarihinde, Kutü'l Ammare'de esir alınan ve İstanbul'da misafir edilen İngiliz General Charles Vere Ferrers Townshend aracılığıyla mütareke teklifini İngiliz Akdeniz Filosu Başkomutanı Koramiral Arthur Gough Calthorpe'a iletti. İlgili mercilere danıştıktan sonra bu teklife olumlu yanıt veren Calthorpe, Osmanlı Hükümeti'nin Limni adasının Mondros Limanı'nda yapılacak mütareke görüşmelerine bir heyet göndermesini talep etti. Padişah, Mondros Mütarekesi görüşmelerine Damat Ferit Paşa'nın katılmasını isterken, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın muhalefeti ile karşılaştı. Neticede Bahriye Nazırı Rauf Bey, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Kurmay Yarbay Sadullah (Güney) Beylerden oluşan bir heyetin görüşmelere katılması konusunda uzlaşma sağlandı.<sup>25</sup> 27 Ekim'de başlayan görüşmeler, Müttefik Devletler adına Arthur Calthorpe ile Osmanlı Heyeti arasında 30 Ekim'de mütarekenin imzalanmasıyla sona erdi. Mondros Mütarekesi 31 Ekim'de duyuruldu ve hükümleri Müttefikler özellikle İngilizler tarafından uygulanmaya başladı.

Musul, İskenderun ve İstanbul'un işgal tehlikesi ile karşı karşıya olduğu sıralarda İngilizlerle iyi geçinmek niyetinde olan Padişah Vahideddin, Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nde yer alan ve İttihatçı oldukları bilinen Fethi Bey, Rauf Bey ve Cavit Bey gibi nazırların hükümetten çıkarılmaları emrini verdi. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın bu emri yerine getirmekteki tereddütü üzerine, Padişah başka bir hükümetle yola devam etmeye karar verdi. Padişah'ın isteği üzerine 8 Kasım 1918 tarihinde Ahmet İzzet Paşa istifa etti ve 11 Kasım 1918 tarihinde İngilizlerin daha sempati ile baktığı Tevfik Paşa, hükümeti kurdu.<sup>26</sup>

## **B- MÜTAREKE İSTANBUL'U VE İSMET BEY**

### **1- İsmet Bey'in Harbiye Nezareti Müsteşarlığı'na Atanması**

Kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'ne karşı gizli ve açık bütün tepkiler İttihat ve Terakki'ye mensup memurların görevden alınmamalarından kaynaklanmaktaydı. Bundan dolayı Ahmet İzzet Paşa bazı kurumlardaki kişileri değiştirerek güvenli bir işleyiş oluşturmaya çalıştı. Ahmet İzzet Paşa İstanbul Kumandanlığına Ahmet Fevzi Paşa'yı, Harbiye Müsteşarlığı'na İsmet Bey'i, Genel Muhasebat Başkanlığına Faruk Bey'i, Polis Müdürlüğü'ne Sulh ve Selâmet Fırkası'na mensup Mehmet Ali Bey'i getirdi. Böylece Ahmet İzzet Paşa'nın tabiri ile önemli görevlere “*namuslu*” kişiler

<sup>25</sup> R. Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, I, s. 84-85; Ali Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948, s. 31.

<sup>26</sup> S. Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, I, s. 65-68.

getirildi ve dahası poliste bazı yolsuzluklarıyla tanınan kimseler görevlerinden alındılar. Fakat kişiler üzerinde itirazlar devam etmekteydi, ancak itirazların önünü alabilmek için bütün eski memurların bir anda uzaklaştırılması, böyle önemli bir zamanda idare çarkını durduracağından Ahmet İzzet Paşa bu derecedeki değişiklikleri kâfi görmekteydi.<sup>27</sup>

Ahmet İzzet Paşa Sadaretle birlikte Harbiye Nezareti ve Genelkurmay Başkanlığı'nı da üstlenmişti. Harbiye Nezareti için zihninde aday olarak Mustafa Fevzi ve Mustafa Kemal Paşalar vardı; fakat Mustafa Fevzi Paşa hastaydı ve Mustafa Kemal Paşa'yı da mütareke gerçekleşmeden ordudan ayırmak istememekteydi.<sup>28</sup> Ahmet İzzet Paşa, İsmet Bey'i 1909 yılında ikinci defa gördüğünde, ileride Genelkurmay Başkanlığı'na aday olabileceğini düşündüğünü söylemekteydi. Sonraki süreçte uzun zaman ve birçok defalar birlikte çalışmaları Ahmet İzzet Paşa'nın bu düşüncesini güçlendirmişti. Fakat o dönemde Genelkurmay Başkanlığı, Başkumandanlık demek olduğundan İsmet Bey'in bu göreve rütbesi uygun değildi. Ahmet İzzet Paşa bu görevlendirme için de mütarekenin imzalanmasını ve ordunun savaş öncesi haline dönüşünü beklerken olayların değiştiğini dolayısıyla İsmet Bey'in, arzusu üzerine<sup>29</sup> kendisini Harbiye Nezareti Müsteşarlığına getirdiğini belirtmekteydi. Hâlbuki Ahmet İzzet Paşa Harbiye Nezareti Müsteşarlığı için Kâzım Karabekir Paşa'yı düşündüğünü ifade etmekteydi.<sup>30</sup>

Ahmet İzzet Paşa'nın iddiasına karşın İsmet Bey bu görevin Ahmet İzzet Paşa tarafından kendisine yapıldığını söylemekteydi.<sup>31</sup> İsmet Bey cepheden geldikten bir iki hafta sonra Ahmet İzzet Paşa'nın kendisini çağırdığı haberini alınca Sadarete gitti ve yapılan Harbiye Nezareti teklifini, sıhhatinin pekiyi olmamasına rağmen kabul etti.<sup>32</sup> Ahmet İzzet Paşa İsmet Bey'i 24 Ekim 1918'de Harbiye Nezareti Müsteşarlığına atadı.<sup>33</sup> İsmet Bey'in bu vazifeye getirilmesi, İstiklal Gazetesi'nde yer bulmakta ve İsmet Bey'in geniş bilgi ve temiz kişiliğiyle büyük bir ün kazandığını, her rütbeden

---

<sup>27</sup> A. İ. Paşa, **Feryadım: İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri**, II, s. 30.

<sup>28</sup> Ahmet İzzet Paşa Hükümeti kurduktan sonra Mustafa Kemal Paşa'ya Harbiye Nazırlığı arzusunu aklında tuttuğunu belirten bir telgraf gönderdi. (Ş. S. Aydemir, **Tek Adam**, I, s. 303.)

<sup>29</sup> İsmet İnönü hatıralarında, bu görevin Ahmet İzzet Paşa tarafından teklif edildiğini yazmaktadır. (S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 157.)

<sup>30</sup> A. İ. Paşa, **Feryadım: İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri**, II, s. 31.

<sup>31</sup> S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 157.

<sup>32</sup> M. Heper, **İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi**, s. 52; İbrahim Artuç, **İsmet İnönü Bir Dönemin Öyküsü**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1993, s. 134-135; Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 15.

<sup>33</sup> **Başkanlık Osmanlı Arşivi**: 4543.340673, s. 1; Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 13-14.

subayın ona büyük bir saygı ve sevgi beslediğini yazmaktaydı.<sup>34</sup> Ali Fuat Erden, kendisinin Yüzbaşı, İsmet Bey'in ise Teğmen olduğu günlerde, İsmet Bey'i beklerken düğmelerini iliklediğini, kendini sanki üstlerinden birini bekler gibi hissettiğini belirtmekteydi.<sup>35</sup>

İsmet Bey'in müsteşarlık vazifesi 24 Ekim 1918'den 22 Kasım 1918'e kadar, toplamda 29 gün sürdürdü. İsmet Bey vazifesine başlar başlamaz öğrendiği ilk şey mütareke kararı oldu. Harbiye Nezareti'ndeki muameleler; bir savaşın sonunda mütareke beklenirken yapılan cari işlemlerdi. İsmet Bey bu vazifeyi yorucu ve kalabalık bulmaktaydı. Önemli bir vazife olmadığını ama yine de vazifesinin icabını yerine getirdiğini belirtmekteydi.<sup>36</sup> İsmet Bey bu dönemde Hükümet'te Bahriye Nazırlığı görevini icra eden ve 1910 yılından beri tanışıklıkları olan Rauf Bey ile birlikte çalışmakta ve bu zor günlerde birbirlerine destek olmaktaydılar. Rauf Bey bu günleri şöyle anlatmaktaydı: *"İsmet Bey geceli gündüzlü çalışarak, Harbiye Nezaretine ait işleri büyük bir kavrayışla mükemmele çevirdi. Uğradığı hadsiz hesapsız zorlukları, bir taraftan çevresinin şahsına karşı olan emniyeti, bir yandan da durmaksızın çalışması ile yenmesini bilerek, o günlerin şartlarına göre yüksek derecede başarı gösterdiğine bizzat şahit olmuştum."*<sup>37</sup>

Bu dönemde görevini yerine getirmeye çalışan İsmet Bey Ahmet İzzet Paşa'nın yanında ve onun etkisinde kaldığı görülüyordu. Bu durum da daima İsmet Bey aleyhinde kullanıldı. Mücadele için bir çıkar yolun arandığı süreçte İsmet Bey'in İngilizlerin emirlerini yerine getiren bir hükümette çalışmalarını sürdürmesi eleştirilmekteydi. Padişah Vahdettin tarafından göreve getirilen ve onun emirleri dışına çıkmayan resmi bir Hükümet'in resmi bir çalışanı olarak İsmet Bey kendisine verilen görevleri yerine getirmekteydi. Henüz olgunlaşan bir mücadele mevcut değildi ve o günlerde başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Kazım Karabekir gibi mücadeleyi savunan arkadaşlarıyla görüşmekteydi. Her ne kadar Ahmet İzzet Paşa Hükümeti İngilizlerin isteklerinin ve Mondros Mütarekesi hükümlerinin gerçekleştirilmesinde bir aracı olarak değerlendirilse de, icraat ve düşünceleri dikkate alındığında İsmet Bey'in müsteşarlık görevini ülke çıkarları için kullanmaya çalıştığı da iddia edilmekteydi. Mondros Mütarekesi hükümlerine uyularak ordunun terhisi ile silahların toplanıp milli ihtiyaçlara göre ilerde faydalanabilecek şekilde memleketin muhtelif köşelerinde

<sup>34</sup> Taha Toros, **İsmet Paşa'ya Dair Bazı Belgeler ve Bilgiler**, İnönü Vakfı, Ankara, s. 7.

<sup>35</sup> A. F. Erden, **İsmet İnönü**, s. 8.

<sup>36</sup> BOA: 4543.340673, s. 2; S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 157.

<sup>37</sup> R. Orbay, **Cehennem Değirmeni**, I, s. 158-159.

depolanmasında payı olduğu savunulan İsmet Bey'in, milli menfaati her şeyin üstünde tutarak yerinde tedbirler aldığı da söylenmekteydi.<sup>38</sup>

Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de imzaladığı ve 31 Ekim'de ilan ettiği Mondros Mütarekesi ile savaş haline son veriyordu. Mütareke müzakereleri, Sadrazamla Mütareke görüşmelerini yürüten Heyet arasında ve Sadrazamla Hükümeti arasında gerçekleşmekteydi. Bu müzakerelerin Harbiye Nezareti ile bir alakası yoktu. Tüm kurumlar özellikle de İsmet Bey gibi vazifeye sahip olanlar için müzakere ve mütareke şartları tam bir merak konusuydu.<sup>39</sup>

### a) İsmet Bey'in Mondros Mütarekesi'ne Yaklaşımı

İsmet Bey hatıralarında, Mondros Mütarekesi'nin İstanbul'da resmi çevrelerce iyi karşılandığını yazmaktaydı. Genel kanaate göre, Mütareke şartları korkulan, elverişsiz ve tehlikeli bir mahiyette değildi. Yine resmi kurumlar Mütarekeyi genel anlamda başarılı bulmakta ve Mütareke şartları ile Müttefik Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne karşı nazik davrandıklarını ileri sürmekteydiler. İsmet Bey'e göre Mütareke şartları, bütün olarak incelendiğinde göze batacak açık bir ifadenin olmadığı izlenimi vermekteydi, ancak Müttefikler Mütareke şartlarını uygulanmaya başladıklarında tehdit ve tehlikeler ortaya çıkmaktaydı.

Mütareke'nin tatbiki ile devletin canını yakacak olan maddelerin çok kapalı ve aynı zamanda çok çeşitli anlamlar ihtiva ettiği görülecekti. Metin içerisinde kötü niyet için kullanılacağı zaman oldukça zararlı maddelerin bulunduğunu söyleyen İsmet Bey, Osmanlı Devleti Heyeti'nin görüşmeler esnasında, mevcut maddeler üzerinde Müttefik Devletleri'nin temsilcilerinin sözlü mahiyetteki taahhütlerine inandıklarını belirtmekteydi.<sup>40</sup> Rauf Bey ile mütarekenin henüz imzalandığı günlerde görüşen İsmet Bey, Rauf Bey'in mütarekeden memnun olduğunu söylemekteydi. Sonraki günlerde ikili yeniden görüştüklerinde, İsmet Bey, Rauf Bey'in Müttefik kuvvetlerinin mütarekeyi tatbika başladıklarında maddeleri bu yönde hiç düşünmediklerini, Hükümetin mevcut hüküm ve şartlara sahip çıkmaması halinde gelecek için büyük endişe taşıdığını söylediğini de eklemekteydi.<sup>41</sup>

Mütarekeden sonra İsmet Bey görevini icra ederken herhangi bir hadise yaşamadığını belirtmekteydi. Ancak İstanbul'a dolan Müttefik işgal kuvvetlerinin

<sup>38</sup> F. R. Unat, **İsmet İnönü'nün Biyografisi**, s. 14.

<sup>39</sup> S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 158.

<sup>40</sup> S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 158; S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya Kadar**, I, s. 29.

<sup>41</sup> Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 120.

kendilerini şehrin hâkimi gibi göstermelerinden rahatsızlık duyulduğunu da ifade etmekteydi. İsmet Bey odasında çalıştığı bir gün Fransız bir Yüzbaşı'nın kapı çalmadan ve selam vermeden odasına girmesine sinirlenerek bu zatı odasından kovmuştu. İsmet Bey görevine son verilmesinde bu olayın da payı olduğunu düşünmekteydi. Sadece işgalci askerler değil, tarafsız devletlerin vatandaşlarının da kendisini ziyaret ettiğini söyleyen İsmet Bey, İsveçli bir ataşemiliterin; Mütareke'nin tatbikine her iki tarafında iyi niyetle yaklaşacaklarını temenni ettiklerini dile getirince, bu hususta endişe ve şüphe etmelerine gerek olmadığı cevabını vermişti.<sup>42</sup>

Bu iki örnekte de görüldüğü gibi İstanbul gerçekten de esaret altına girmişti ve hem şehrin hem de ülkenin geleceği üzerine işgal bulutları inmişti. Bu ortamda birebir gördüğü ve yaşadığı olaylardan fazlasıyla etkilenecek olan İsmet Bey, kısa bir dönemde olsa kurtuluş ümidini yitirecek ve daha sonra da kurtuluşun büyük bir devletin desteği ile olacağını savunan kişilerin düşüncelerine meyledecekti.

## **2- Mondros Mütarekesi'nden Sonra İstanbul'daki Kurtuluş Çabaları ve İsmet Bey**

Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi'nden bir gün sonra, yani 31 Ekim 1918'de Adana'da Alman generali Liman von Sanders'in yerine Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına getirilmişti. Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa ile Sadrazam Ahmet İzzet Paşa arasında telgraf başında 5-8 Kasım 1918 arasında, Mondros Mütarekesi'nin uygulanılışı üzerinde sert tartışmalar oldu. Bu tartışmalar devam ederken 6 Kasım 1918'de Mustafa Kemal Paşa'nın komuta ettiği Yıldırım Orduları Grubu ile 7. Ordu dağıtıldı ve Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a çağrıldı. Mustafa Kemal Paşa 13 Kasım'da İstanbul'a geldiğinde Ahmet İzzet Paşa Hükümeti istifa etmiş, yerine Tevfik Paşa Hükümeti kurulmuştu. Mustafa Kemal Paşa yeniden Ahmet İzzet Paşa'nın hükümeti kurması için çabaladıysa da muvaffak olamadı.<sup>43</sup> Hükümeti Padişahın müdahaleleri yüzünden çalışmaz hale geldiği için istifa eden Ahmet İzzet Paşa, yeniden bir hükümet kurmaya niyetli değildi. Mustafa Kemal Paşa ise yeniden kurulması için çabaladığı bu hükümete Harbiye Nazırı olarak girmek istemekteydi. Mustafa Kemal

---

<sup>42</sup> S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 159.

<sup>43</sup> Falih Rıfkı Atay, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, Cumhuriyet Kitaplar, İstanbul, 1998, s. 90

Paşa bu çabasından olumlu bir netice alamayınca Padişah Vahideddin ile görüşti. Padişah'ta Mustafa Kemal Paşa'nın beklentilerine karşılık vermeyecekti.<sup>44</sup>

İsmet Bey Perapalas'ta kalan Mustafa Kemal Paşa ile hemen her hafta görüşüyordu. Mustafa Kemal Paşa, Perapalas'taki dairesini resmi bir daire gibi kullanarak ziyaretleri kabul etmekteydi. Birçok kişiyle görüşerek, Müttefik Devletlerle nasıl mücadele edileceğinin çaresini aramaktaydı.<sup>45</sup> Mustafa Kemal Paşa bir müddet kaldığı Perapalas'tan sonra, Şişli'deki bir eve geçti. Burada da geleni gideni eksik olmamakla beraber, en yakın ve mahrem arkadaşları olarak, yine Ali Fethi, İsmail Canbulat ve Rauf Beyler vardı. Hemen hemen her gün toplanarak meseleleri değerlendirmekteydiler. İstanbul'da artık insanlar sokaklarda rahatça dolaşamamakta, işlerini dahi yapamamaktaydılar. İstanbul nefes alınmayan bir şehir haline gelmişti. Müttefikler imzalanan Mondros Mütarekesi'nin hükümlerini, daha mürekkebi kurumadan çeşitli bahanelerle istedikleri gibi uygulamaya başladılar ve İstanbul'da çeşitli faaliyetleriyle bir sömürge havası oluşturdular. Dahası İngilizler sadece İstanbul'da değil tüm memlekette işgallere başlamışlardı. Güney, Doğu ve Batı da bu işgaller söz konusuydu ve Başkent'te de işgalci askerler ile birlikte yaşanmaktaydı.<sup>46</sup>

Mütareke'nin imzalanması ile birlikte lağvedilen orduların komutanları birbiri ardına İstanbul'a gelmekteydiler. Kazım Karabekir Paşa'da gelenler arasındaydı. Mütareke İstanbul'unun karışık günlerinde İsmet Bey ve Kazım Karabekir Paşa sık sık görüşüyorlardı. Karabekir; kurtuluşun Anadolu'da gerçekleştirilebileceğini, bu bakımdan bir an önce tüm komutanların birliklerinin başına geçmesi gerektiğini söylemekteydi.<sup>47</sup>

Mustafa Kemal Paşa artık İstanbul'da yapılacak bir şey kalmadığını anlamıştı ve Anadolu'ya geçme düşüncesi belirmişti. Bir gün İsmet Bey'i evine davet etti ve bir harita başında İsmet Bey'e, "*... Hiçbir sıfat ve salâhiyet sahibi olmaksızın Anadolu'ya geçmek ve orada milleti uyandırarak kurtarma çarelerini aramak için en müsait muntıkaya ve beni o muntıkaya götürecek en kolay yol hangisi olabilir?*" diye sordu. İsmet Bey'de "*Canım her taraftan gideriz. Yol da çoktur, tedbir de çoktur. Asıl mesele çalışmak için*

---

<sup>44</sup> Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, s. 33; Bekir Sıtkı Baykal, "*Mütareke Devrinde Mustafa Kemal Paşa'ya Ait İki Belge*", **Belleten**, XXXVII, S. 148, (1973), s. 451-459; Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da kaldığı süre içinde Padişah'la 4 kez görüşmüştü. Bu görüşmelerin tarihleri sırasıyla 15 Kasım, 22 Kasım, 20 Aralık 1918 ve 15 Mayıs 1919'dur. (Gothard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1971, s. 97.)

<sup>45</sup> S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 162.

<sup>46</sup> R. Orbay, **Cehennem Değirmeni**, I, s. 226-227.

<sup>47</sup> S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 164.

*istikameti tayin etmektir*” cevabını verdi.<sup>48</sup> İsmet Bey’in burada Mustafa Kemal Paşa’yı geçiştirdiğine dair iddialar mevcutsa da, İsmet Bey aslında Anadolu’ya geçtikten sonraki sürecin daha mühim olduğunu belirtmek niyetindeydi. İsmet Bey için Anadolu’ya geçtikten sonra neyin nasıl ve kim tarafından yapılacağı hususu daha önemliydi. Bir strateji adamı olan İsmet Bey, strateji geliştirmeden harekete geçmeyi mantıklı bulmamaktaydı. Zaten Mustafa Kemal Paşa Samsun’a çıktığında Havza, Amasya, Erzurum ve Sivas’taki faaliyetlerinin planlamasını yapmamıştı. Zamanla olgunlaşan şartları en iyi şekilde değerlendirerek ve uygun zamanda uygun hamleyle bu süreci başarıyla sürdürmüştü. İsmet Bey sadece var olan durumlar üzerine stratejiler geliştirmekteydi. Olmamış veya olmayacak durumlarla ilgilenmezdi ve Milli Mücadele bir aşama kazanınca kurtuluşa yönelik inancı güçlenecekti. Ancak bu durumu da Milli Mücadele ve liderleriyle tamamen uzak kaldığını göstermemekteydi.

### 3- İsmet Bey’in İkinci Görevi

İsmet Bey Harbiye Nezareti Müsteşarlığı görevini 29 gün yapmıştı. Ahmet İzzet Paşa’nın 8 Kasım 1918’de istifası ile 11 Kasım 1918’de Tevfik Paşa Hükümeti kuruldu. İsmet Bey, Tevfik Paşa Hükümeti döneminde görevine iki hafta devam edebilmişti. Zira İsmet Bey yeni Hükümet’in Harbiye Nazırı olan Abdullah Paşa’yı ziyaret etmiş ve birkaç mesele üzerinde görüşmüşlerdi. Abdullah Paşa konuşmasında; İsmet Bey’in genç yaşta Harbiye Nezareti Müsteşarlığı’na getirilmesini şaşkınlıkla karşıladığını ima etmekteydi. Bu imayı anlayan İsmet Bey Abdullah Paşa’ya; *“Aldığınız bu yüksek vazifede size yardım edecek, en yakınınızda çalışacak insanı seçmek tabii sizin hakkınızdır. Takdir ve hüküm vermek size aittir.”* demişti. Abdullah Paşa’nın hislerine hak verdiğini söyleyen İsmet Bey, ülkenin durumu buhran içerisindeyken, tanımadığı ve genç yaşta olan Miralay rütbesindeki birisinin bu önemli görevde bulunmasının garip karşılanmasını, açık yüreklilikle kabullendiğini ve Abdullah Paşa’ya dargın olmadığını belirtmekteydi.<sup>49</sup>

İsmet Bey 22 Kasım 1918’de Harbiye Nezareti Müsteşarlığı vazifesinden ayrıldıktan sonra, 29 Kasım’da İstihzarat-ı Sulhiye Komisyonu’na (Barış Hazırlıkları

---

<sup>48</sup> S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 168; Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 125; Falih Rıfkı Atay, **19 Mayıs**, Ankara, 1944, s. 9.

<sup>49</sup> S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 159-160. Ayrıca İsmet Paşa hatıralarının bu kısmında bir anekdot vererek; Büyük Taarruz sonrasında Abdullah Paşa’nın, kendisine bir tebrik telgrafi gönderdiğini ve bu telgrafın eski neslin rütbe sahibi kumandanlarından aldığı ilk telgraf olduğunu söylemekteydi. (S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 160.)

Komisyonu) askeri üye olarak tayin edildi.<sup>50</sup> Büyükelçi ve Nazırlardan oluşan bu komisyon Babıâli'deki Hariciye Nezareti'nde toplanırdı. Askeri üyelerin vazifesi, Barış Konferansı'na gidecek olan Osmanlı Heyeti için, memleketin hak ve hukukunu korumalarını sağlayacak nitelikte vesikalar elde etmek, heyetin faydalanabileceği bilgiler hazırlamaktı. İsmet Bey bu işi yaparken, Barış Komisyonu üyelerinden ve eski bir nazır olan Ali Nizami Paşa'dan göreviyle alakalı bazı tavsiyeler almıştı. Ali Nizami Paşa İsmet Bey'e; Barış Konferansı'na gidecek olan heyet üyelerinin beraberinde götürecekleri vesikaları uzun uzadıya okuyacak vaziyetlerinin olamayacağını, bu sebeple onların kullanacakları bilgileri göze çaracak surette ve en az zahmetle okumaları için bu şartlara uygun şekilde hazırlamayı önermekteydi. İsmet Bey bu tavsiyeye uygun hareket ederek lüzumlu bilgi ve istatistikleri hazırlamaya çalışıyordu. Komisyon'un üzerinde hassasiyetle durduğu husus ise Türklerin çoğunlukta olduğunu ve dolayısıyla Wilson Prensiplerine göre Türkiye'nin Türklere ait olduğunu ispat edecek istatistik ve vesikaları toplamaktı.<sup>51</sup>

İsmet Bey; yaptığı bu işin çok fazla ağır olmadığını ve günlük işini bitirdikten sonra kalan zamanını memleketin siyasi durumunu düşünmekle geçirdiğini söylemekteydi. Mütareke İstanbul'unda, dönemin siyasi olaylarını takip ederken iki kişiyi kaynak aldığını ve bu kişilerinde Mustafa Kemal Paşa ve Ahmet İzzet Paşa olduğunu eklemekteydi. Görevinden istifa etmesinden sonra da zaman buldukça Ahmet İzzet Paşa'yı ziyaret ettiğini, dönemin siyasi gelişmelerini tartıştıklarını ve Ahmet İzzet Paşa'nın ülkenin durumuna yönelik yaptığı yorum ve değerlendirmelerine önem verdiğini açıklamaktaydı.<sup>52</sup>

İsmet Bey; Mustafa Kemal Paşa'nın Mütarekenin imzalandığı günden beri devamlı bir takım icraatlar ile bir yol bulmaya çalıştığını, Kazım Karabekir Paşa'nın Mütarekenin imzalanmasından önce bulunduğu Doğu'daki ordusunun başına geçmeyi amaçladığını, söylerken kendi durumunun tamamen farklı olduğunu dile getirmekteydi. Günün siyasi iktidarları ile hiçbir zaman iyi münasebetler kuramadığını, kendisinin İttihatçı olarak bilindiğini ve bu durumun da daima geri planda tutulmasına sebep olduğunu belirtmekteydi. Dahası Ahmet İzzet Paşa ile olan yakınlığını da göze batan bir husus olarak değerlendirmekteydi. İsmet Bey Yemen'de çıkan ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilince bölgede Ahmet İzzet Paşa ile mücadele vermişti. Balkan Savaşı'nda

<sup>50</sup> BOA: 4605.345357, s. 1-2; Ş. S. Aydemir, *İkinci Adam*, I, s. 120.

<sup>51</sup> S. Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, s. 161.

<sup>52</sup> S. Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, s. 165; A. İ. Paşa, *Feryadım: İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri*, II, s. 51.

yine Ahmet İzzet Paşa'nın karargâhındaydı ve Birinci Dünya Savaşı'nda da Ahmet İzzet Paşa kendisinin Kurmay Başkanı idi. Nihayetinde Ahmet İzzet Paşa'nın Hükümeti'nde Harbiye Nezareti Müsteşarı olarak çalışması ve hükümetin düşmesi ile görevine son verilmesi İsmet Bey'in tartışmasız Ahmet İzzet Paşa'nın adamı olarak görülmesine sebep olmaktadır.<sup>53</sup> İsmet Bey'in Ahmet İzzet Paşa'nın görüşlerine değer verdiği görülmekle beraber, sonsuz bir itaat duygusuyla yaklaşmadığı, sadece uzun yıllar birlikte çalışmanın verdiği samimiyetin ötesinde olmadığı gözden kaçan önemli bir husustu.

#### 4- Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçmesi

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da herkesi uyarmak, memleketin kurtuluşu için milli bağımsızlığa inanan kuvvetli kişilerden oluşan bir hükümet teşkil ederek topyekûn mücadeleye başlamak için bütün çareleri denedikten sonra nihayetinde Anadolu'ya bir görevle geçmenin yollarını aramaya başlamıştı. Bu arayış içerisinde beklenen görev Karadeniz'deki Rum çeteleri ile bölge halkı arasında yaşanan çarpışmalar ve ortaya çıkan asayişsizlik üzerine bölgeye dirayetli bir komutanın gönderilmesi kararı ile geliyordu. Doğu Anadolu'da Ermeni faaliyetleri sonucu ortaya çıkan asayişsizlik üzerine bölgeye Kazım Karabekir gönderilirken Mustafa Kemal Paşa'da Samsun'a görevlendirildi.<sup>54</sup> Bu durumda Mustafa Kemal Paşa yetki ve vazifesinin sınırlarını Padişah ve Hükümete bırakmayarak kendisi belirledi ve bu kararı Hükümet ve Padişah'a onaylattı.<sup>55</sup>

İsmet Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a geçmeden bir gün önce yaptıkları görüşmeyi, anılarında şöyle ifade etmektedir: *“Atatürk bir gün ansızın bizim eve geldi. Hareketinden bir gün evvel idi. Bu hesaba göre bize gelişi İzmir'in işgal edildiği güne rastlıyor. Oturduk, konuştuk. Fakat henüz İzmir'in işgal edildiğini ne o biliyor ne ben biliyorum. Atatürk bana veda için uğramış. 'Ben yarın gidiyorum. Zamanı gelince sana*

<sup>53</sup> S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 165.

<sup>54</sup> Salim Koca, **Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayini**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1984, s. 73.

<sup>55</sup> Mustafa Kemal Paşa'dan istenen üç şey vardı. İlki; bölgede asayişin temini, ikincisi; Mütareke gereği silahların toplanması, üçüncüsü de; gayr-i resmi olduğu söylenen şuraların dağıtılması. Böylelikle Mustafa Kemal Paşa'ya hem askeri hem de mülki görevler veriliyordu. III. ve XV. Kolordu Komutanlıkları Mustafa Kemal Paşa'nın emrindeydi. Müfettişliğinin vazifesi gereğince doğrudan doğruya birçok ilde vilayet ve mutasarrıflıklara talimat verebilecekti. Trabzon, Erzurum, Sivas, Van Vilayetleri, Erzincan ve Canik Livaları bu yerler arasındaydı. Yine müfettişlik sınırına daha önce bağlı olan vilayet ve mutasarrıflıklarda da Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde olacaktı. Bu yerler ise; Diyarbakır, Bitlis, Mamuretülziz, Ankara, Kastamonu Vilayetleri ve Kolordu Komutanlıkları. (Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004, s. 7-8.)

*haber vereceğim, seni çağırırım sen de gelirsin' dedi.*"<sup>56</sup> Mustafa Kemal Paşa aynı zamanda iletişimin gizli olmasını ve kendisiyle alakadar görünmemesini İsmet Bey'e tembihlemekteydi.<sup>57</sup>

Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Kıtaatı Müfettişi olarak Samsun'a yola çıktığı 16 Mayıs 1919 günü İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği haberi tüm memleketle yayılmıştı.<sup>58</sup> İsmet Bey; İzmir'in işgali ile Mondros Mütarekesi'ni iyi karşılayanların ve Müttefikleri dost görenlerin artık durumun ciddiyetinin farkına vardıklarını, Müttefiklerin amaçlarının sadece işgal değil aynı zamanda ilhak olduğunu anladıklarını ifade etmekteydi. Yunan işgali ile Müttefik Devletlerinin Türkiye'yi paylaşmak istediklerini açıkça gösterdiklerini ve bu duruma karşı hiçbir şüphenin kalmadığını söylemekteydi.<sup>59</sup>

## 5- İsmet Bey'in İstanbul'daki Karanlık Günleri

İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u 13 Kasım 1918'de fiilen işgal etmeleri ile İstanbul artık esir bir şehirdi ve şehirde yaşayanlar da esir şehrin insanlarıydı. O günlerin etki ve tesiri, diğer Milli Mücadele liderlerine oranla İstanbul'da daha fazla kalıp siyasi havayı fazlaca teneffüs eden İsmet Bey üzerinde oldukça hissedilmekteydi.

Kasım 1918'de İsmet Bey daha Harbiye Nezareti Müsteşarı iken, İstanbul'a gelen yakın dostu Kazım Karabekir ile yaptığı bir konuşmada, hem Mütareke İstanbul'undaki insanların durumu anlaşılmakta hem de aydın bir asker olarak kendisinin içinde bulunduğu haleti ruhiye açıkça görülmekteydi. Görüşme şu şekilde gerçekleşmişti:

*"-Gördün mü Kazım? Her şey mahvoldu. Vaktiyle gördüğün gibi sürüklediler ve bitirdiler. Derdin ki batıracaklar ve hayatımızla biz didişeceğiz.<sup>60</sup> Fakat benim hiçbir ümidim kalmadı. Ben kararımı sana söyleyeyim mi Kazım: Köylü olmak. Köylü olalım.*

*-İsmet ne söylüyorsun? Zannediyor musun ki bizi yaşatacaklar. Ermeniler, Rumlar, Şark'tan, Garp 'tan Türk'ü boğacaklardır. Bırak ki benim bir tarla alacak param yok. Fakat olsa da ayaklar altında zelilane ölmektense, milletimizin bu kadar senelik yediğimiz ekmeğini, namuskârane ölmekle ödemek daha çok yakışmaz mı?*

<sup>56</sup> S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 169.

<sup>57</sup> Ş. S. Aydemir, **Tek Adam**, I, s. 370.

<sup>58</sup> Kazım Özalp, **Milli Mücadele 1919-1922**, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 4-5.

<sup>59</sup> Ahmet Demirel, **İsmet İnönü Defterler (1919 – 1973)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Haziran 2016, s. 22-23; S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 169.

<sup>60</sup> Burada İsmet Bey vaktiyle Kazım Karabekir'in, Birinci Dünya Savaşı ile ilgili söylediklerini hatırlatmaktaydı. (Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 123.)

–Kazım ne diyorsun? Sen vaziyeti henüz bilmiyorsun. Ordularımız mahvoldu. Boğazlara İtilaflar hâkim. Bütün cenup hudutlarımız açık halde. Asıl felaket bizim içimizden Kazım. Tasfiye yapacaklar. Bugün harpte kazandığın Paşalığı alacaklar.

–İsmet ben kararımı vermiş bulunuyorum. Bütün bu şeyleri vaktiyle Çanakkale’den içeri sokmamıştık. Hepsini gene dışarı atarız. Millet mahvolduğunu görmektense yaşadığını görerek ölmek daha Türk’çe olur.

–Kazım millete karşı mümkün olanı yapalım. Fakat yapılmayacak olanı?

–İsmet acele etme daha görüşürüz...”<sup>61</sup>

Şevket Süreyya Aydemir yukardaki anekdot ile ilgili olarak İsmet Bey’in durumunu depresyon durumu olarak yorumlamış ve o günler için İsmet Bey’in oldukça tedirgin olduğunu vurgulamıştı.<sup>62</sup> İsmet Bey gerçekten de o günlerde İstanbul’un halini gördükçe hiçbir umudun olmadığına kanaat getirmişti ve o günler İsmet Bey için adeta kara günler olmuştu. Ahmet İzzet Paşa ile yakın temasta olduğu günlerde Paşa’nın icraat ve faaliyetlerinin Padişah tarafından engellendiğini görmekte, bunun Müttefik Devletler özellikle de İngilizler tarafından yaptırıldığını anlamakta ve devletinin Padişah’ını o vaziyette gördükten sonra karamsar düşüncelere bürünmekteydi. Dönemin şartlarına göre bu durum değerlendirildiğinde İsmet Bey’in tedirgin tavrı anlaşılmalıdır. Çünkü esir bir şehrin insanı olmak gelecek günleri karanlık görmeye sebep olabilirdi. Ancak Mustafa Kemal ve Kazım Paşalar tam tersi bir inanç içerisindeydiler. Yine de o dönemin şartlarında aydınlık bir gelecek vaat eden kimse yoktu. Sadece bir kıvılcım peşinde olanlar yolu açacaklar ve arkalarından tüm ülkeyi götüreceklerdi. İsmet Bey bu süreçte içe kapanmıştı. Devletin verdiği küçük görevleri hemen yapmakta ve geri kalan zamanını memleketi düşünmeye harcamaktaydı. Ancak İsmet Bey Anadolu’yu bilmemekteydi. Son savaştığı Şam bölgesi İngilizlerin eline geçmişti ve komuta edeceği birliği yoktu. Ancak Mustafa Kemal Paşa Yıldırım Orduları Grup Komutanı olmuştu ve son görev yeri Adana’da olduğu gibi Anadolu’nun mukavemetini görebilmişti. Yine Kazım Karabekir’in Doğu’da oldukça önemli bir ağırlığı bulunmaktaydı ve dolayısıyla Paşaların bir aitlik hissetmeleri doğaldı. İsmet Bey’in gördüğü tüm zaman ve mekân İstanbul’da toplanmaktaydı. Devletin bir memuru olduğu için Mustafa Kemal Paşa ile pek temas kuramaması olumsuz ve çaresiz düşüncelerinden arınmasını zorlaştırmaktaydı.

<sup>61</sup> Kazım Karabekir, **İstiklal Harbinin Esasları**, Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi, İstanbul, 1951, s. 38; Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 122-124; Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 15.

<sup>62</sup> A. Demirel, **İsmet İnönü Defterler (1919 – 1973)**, s. 20-21; Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 124.

İsmet Bey'in Kazım Karabekir ile yaptığı yukarıdaki konuşma, kendisi aleyhinde kullanılmakta ve bu konuşması ile İsmet Bey'in başlangıçta Milli Mücadeleye inanmadığı ve işgalleri kabullendiği gibi anlamlar çıkarılmaktaydı.<sup>63</sup> Ankara'ya ilk gittiğinde Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da bir düzen kurduğunu görmesinden ve İstanbul'un resmen işgal edilmesinden sonra, İsmet Bey'in mecburen Anadolu'ya geçtiği iddiaları mevcuttu. Halbuki İsmet Bey'in henüz Anadolu'da askeri veya diplomatik bir başarı mevcut değilken Ankara'ya gitmesi, olayları değerlendirmede göz önünde tutulması gereken bir ayrıntıydı. İstanbul'un yorucu havasına artık katlanamadığı için Ankara'ya giden İsmet Bey İstanbul'da lehte gelişmeler yaşandığı için bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından yeniden İstanbul'a gönderilmişti ve İstanbul'un işgali ile yine Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi ile Ankara'ya geçmişti. İsmet Bey'in İstanbul'da kalarak Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı milli hareketlenmeye önemli hizmetler yaptığı, gizliden gizliye örgütlenen kuvvetleri himayesine aldığı yönünde elde tutulur iddialar da mevcuttu.<sup>64</sup>

#### **6- Mütareke İstanbul'undaki Hâkim Düşünce: Mandacılık ve İsmet Bey**

8 Ocak 1918'de ABD Başkanı Wilson tarafından yayınlanan Wilson Prensipleri'nin 12. Maddesi Osmanlı aydınları tarafından oldukça olumlu karşılandı. Ulusların kendi geleceklerini belirleyebilme ilkesinden ve Türklere güvenilir bir egemenlik hakkı tanınmasından söz eden bölümler, ABD Mandası fikrini ortaya çıkardı ve ABD desteği ve mandası fikrini cazip kıldı. Bu dönemde ABD, İngiltere ve Fransa gibi sömürgeci ve emperyalist bir ülke sayılmamaktaydı. ABD Başkanı Wilson'da idealist biri olarak tanınmaktaydı. ABD'ye karşı olan bu güven ABD Mandasının bir kaynağı oldu.<sup>65</sup> Wilson Prensipleri Cemiyeti de bu süreçte kurulacaktı. Kurucuları arasında, Halide Edip Hanım, Refik Halit, Ali Kemal, Celâl Nuri, Necmettin Sadık, Ahmet Emin, Yunus Nadi Beyler gibi dönemin aydın portreleri vardı.<sup>66</sup> Cemiyet 1918 yılı sonlarında kuruldu. Cemiyet üyeleri, yabancı bir devletin yardımından yana olduklarını belirtmekteydiler. Bu devlet ABD olmalıydı. Önerdikleri bir vesayet sistemi değildi. Çünkü böyle bir sistem, tam bağımsızlığı sınırlayabilirdi. Bu, süreli bir eğitim

<sup>63</sup> Nejdet Sançar, **İsmet İnönü ile Hesaplaşma**, Afşın Yayınları, Ankara, 1973, s. 243-244.

<sup>64</sup> Z. Şakir, **İsmet İnönü: Hususî – Askeri – Siyasi Hayatı**, s. 16.

<sup>65</sup> Fethi Tevetoğlu, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 153-154; İsmet Girtili, "*Sivas Kongresi'nin Milli Mücadeledeki Yeri ve Önemi*" **Sivas Kongresi I. Uluslararası Sempozyumu**, Sivas Valiliği, Sivas, (2-4 Eylül 2002), s. 28.

<sup>66</sup> Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, II, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 245.

ve velilik olmalıydı ve Türkiye'yi milletler ailesinin onurlu bir üyesi durumuna getirmeliydi.<sup>67</sup>

İstanbul'da bu gelişmeler yaşanırken, olaylar İstanbul'da sıkışıp kalan İsmet Bey'in bazı düşüncelere meyil vermesine sebep oldu. Müttefik Devletlerin memleketin dört bir yanında başlattıkları işgal ve ilhak hareketleri içerisinde ABD tarafsız görünmekteydi. Yunanlıların İzmir'i işgal etmeleri ve daha sonra yaptıkları zulmün ABD'de oluşturulan komisyonların hazırladıkları raporlar doğrultusunda haksız bulunması, Mütareke İstanbul'unda önemli bir yankı bulmaktaydı. Ancak İsmet Bey, ABD'nin İzmir'i işgale karar veren grup içerisinde bulunduğu o gün için bilinmeyen bir durum olduğunu belirtmekteydi.<sup>68</sup>

İsmet Bey bu günlerde Ahmet İzzet Paşa ile çok yakındı ve Paşa'nın düşünceleri kendi düşüncelerini etkileyecek derecede bir nüfuza sahipti. Paşa'nın sunduğu fikirler İsmet Bey'e mantıklı gelmekteydi.<sup>69</sup> İsmet Bey Ahmet İzzet Paşa'ya yakın olduğu kadar büyük saygı da duymaktaydı ve bunun etkisiyle, 7 Aralık 1919'da dünyaya gelen ilk bebeğine İzzet adını koymuştu. Ahmet İzzet Paşa ise ABD'li Amiral Bristol ile yakındı ve Bristol'un tesirinde kalarak ülkenin savaşarak değil, ancak Müttefik Devletlere boyun eğerek kurtulabileceğine inanmaktaydı.<sup>70</sup>

İsmet Bey, Kazım Karabekir'e gönderdiği 1 Haziran 1919 tarihli bir mektubunda, manda konusunda şunları söylemekteydi: “... *Ne karanlık günlerdeyiz Kazım. İzmir gitti. Teferruatı da hâlâ gidiyor, daha ne kadar yerler işgal olunacak? Bunu bilen ve tebliğ eden yok... Zamanın yaldızlı hâpî haline gelen Manda kelimesi var ya? İstanbul da bir müddetten beri hangi mandayı arzu etmeliyiz diye eğilimler vardır. Alemdar ve Türkçe İstanbul gazeteleri İngiliz mürevvici, İstanbul İngiliz Muhipleri Cemiyeti namında bir cemiyet teşkil etti, imza topluyorlarmış. Galiba İngilizleri isteriz diye. Hâlbuki Fransızlar İngilizleri hiç yalnız bırakmak istemiyorlarmış. Bizim memlekette bulunan sermayenin nüsfindan fazlası, takriben yüzde atmış beşi Fransızların imiş. İngilizlerde bizim memlekette en fazla ithalat yapan memleket imiş. İhtimal bu alakalarla olacak ki hükümet de İngiliz – Fransız'ı müştereken istiyormuş. Avrupa milletlerinde hirs-ı istilâ kudurmuş bir şekil aldı...*”

---

<sup>67</sup> T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, II, s. 246.

<sup>68</sup> S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 167; Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 19.

<sup>69</sup> Nezihe Araz, **Mustafa Kemal'in Devlet Paşası**, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 164.

<sup>70</sup> N. Araz, **Mustafa Kemal'in Devlet Paşası**, s. 164-165. İsmet Bey hemen hemen her gün Ahmet İzzet Paşa'ya gittiğini ve zaman zaman da Ahmet İzzet Paşa'nın geldiğini defterine not düşmüştü. (A. Demirel, **İsmet İnönü Defterler (1919 – 1973)**, s. 20-25.)

*Ekseriyetle diye ifade edilebilecek bir kitle de yahut benim tanıdıklarımın ekseriyeti Amerikan Mandasını parçalanmamış bir Türkiye'yi toptan deruhte etmek üzere tercih ediyorlar. Fakat ötede bu işlere karar verenler, ne bize soruyorlar, ne bize danışıyorlar. Bekliyoruz. Ankara, Kastamonu, Bursa ve Sivas'ın bir kısmından ibaret bir Türkiye projesi ne şekil alacak? Mustafa Kemal Paşa ile daha görüşmediniz. Fakat aynı çevrede ve vazifede temastasınız.*

*Bu sıkıntılı günlerimde içimde hastalık mı, zaaf mı, bilemediğim ama ümitli bir şey var. Bu hadiseyi pek güç, fakat yine de atlatacağız gibi geliyor...”*<sup>71</sup>

Bu mektupta İsmet Bey'in mandayı savunduğunu gösteren bir ifade bulunmamaktaydı. Savunsa dahi, kendisinin de hatıralarında belirttiği gibi o gün için ABD'nin Paris Barış Konferansı'nda İzmir'in işgaline onay verdiği bilinmemekteydi ve ABD kötünün iyisi durumundaydı. İstanbul'daki siyasi havadan etkilenme durumu söz konusuydu ve İstanbul'da bulunan birçok Anadolu hareketini savunan aydın bu düşünceye kapılmıştı. Ancak her biri Anadolu'ya geçtiklerinde bu düşüncelerini İstanbul'da bırakarak Anadolu'daki milli mücadeleye kayıtsız şartsız destek vereceklerdi.

## **7- İsmet Bey'in İstanbul'daki Diğer Görevleri**

İsmet Bey 4 Ağustos 1919'da Kolordu Komutanı yetkisiyle Askerî Şûra Üyeliği'ne ve Muamelât-ı Umumîye Müdürlüğü'ne atanmıştı. Ancak sekiz gün sonra bu görevinden alındı. Daha sonra, jandarmaların ve polislerin görev işlerinin düzenlenmesi ve yenilenmesi için oluşturulan komisyonda görevlendirildi.<sup>72</sup> Bu görevinden sonra da Barış Hazırlıkları Komisyonu'na atandı. Fakat ortada barış görüşmesi olmadığından yapılacak bir iş kalmıyor ve günleri boş geçiyordu. Bu dönemde İsmet Bey, ordu ile ilişkisi kesilmediği halde genelde açıkta bulunmaktaydı.<sup>73</sup>

İsmet Bey zamanında Ahmet İzzet, Enver ve Cemal Paşalar ile birlikte çalıştığından İttihatçı sanılıyor ve bu sebeple kendisine etkin görevler verilmiyordu. İsmet Bey'in de bu boş günlerinde İstanbul'da gelişmeleri daha yakından takip etmekte ve Mustafa Kemal Paşa'dan gelecek çağrıyı beklemekte olduğu düşünülmekteydi.<sup>74</sup> İsmet Bey için çoğu zaman işsiz ve sıkıntılı günler başlamıştı. Bu nedenle çeşitli çevre

<sup>71</sup> Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, I, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s. 95; Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 120-121.

<sup>72</sup> BOA: 4585.343837, s. 1; A. Demirel, **İsmet İnönü Defterler (1919 – 1973)**, s. 24-25; F. R. Unat, **İsmet İnönü'nün Biyografisi**, s. 14; Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 13-16.

<sup>73</sup> İ. Artuç, **İsmet İnönü Bir Dönemin Öyküsü**, s. 136.

<sup>74</sup> Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 17.

ve gazetelerden aldığı haberlerle, siyasi olay ve oluşumlarla yakından ilgilenmekte ve muhtemel gelişmeler üzerinde tahminler yürütmekteydi. En büyük meşgalesi de kitap okumaktı. Sonradan kitap okuma meşgalesine bir yenisini ekleyerek İngilizce öğrenmeye karar verdi ve bir İngilizce hocası tuttu. Bazı zamanlar arkadaşları ile buluşarak hem fikir alışverişinde bulunmakta hem de memleket meselelerini konuşmaktaydılar.<sup>75</sup> İsmet Bey hatıratında süreci böyle anlatmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkması ve Ankara'ya geçmesine kadar geçen süreçte kendisinin faaliyeti ve İstanbul'dan Anadolu'ya herhangi bir yardımı olup olmadığını belirtmemekteydi.

Süreç hakkında hatıratında sadece şu kısa bilgiyi aktarmaktaydı: *“1920 yılını bulduğumuzda, arada Erzurum ve Sivas Kongreleri toplanmış, Eylül ayında Heyet-i Temsiliye ile İstanbul Hükümeti arasında irtibat bir süre için kesilmişti. Sonbaharda, Anadolu'nun tazyiki üzerine hükümet seçim yaptırmış ve Osmanlı Mebusan Meclisini yeniden toplamaya karar vermişti. Fakat benim zihnim devamlı olarak Ankara ile meşguldü. Vaziyetten etraflıca haberdar olmak ve Mustafa Kemal Paşa'nın ne şartlar içinde çalıştığını öğrenmek benim için büyük bir merak olmuştu. 1920 Ocak ayının ilk günlerinde, 8 Ocakta Ankara'ya gitmek üzere İstanbul'dan yola çıktım ve Ankara'ya geldim.”*<sup>76</sup> Bu bilgilerden sonra İsmet Paşa Ankara'ya nasıl geçtiği üzerinde durmaktaydı. Dolayısıyla görünürde İsmet Paşa'nın Ankara'ya gidene kadar Mustafa Kemal Paşa ile en azından açıktan bir teması yoktu. Üzerinden yıllar geçtikten sonra bile bu husus hakkında detay vermeyecekti.

## **C- İSMET BEY'İN MİLLİ MÜCADELE'YE RESMEN KATILMASI**

### **1- İsmet Bey'in İstanbul'dan Milli Mücadele'yi Takip Etmesi ve Desteği**

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da önemli faaliyetler yürüttüğü süreçte İsmet Bey'in İstanbul'da bulunarak bu faaliyetlere herhangi bir desteğinin olmadığı iddia edilmektedir. Bugün elimizde bu iddiayı çürütecek herhangi bir belge mevcut değilse de dönemin bazı olay ve gelişmeleri bu iddiayı zayıflatmaktadır. İsmet Paşa'nın kendi hatıraları ve defterlerinde bu süreç hakkında bilgi bulunmaması mevcut iddia sahiplerinin elini güçlendirmektedir. Bu süreçte herhangi bir faaliyeti olmuşsa da bunun

---

<sup>75</sup> A. Demirel, *İsmet İnönü Defterler (1919 – 1973)*, s. 25; S. Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, s. 170; Metin Heper, *İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi*, s. 29.

<sup>76</sup> S. Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, s. 170-171.

belgelerini saklaması ve sonradan gün yüzüne çıkarması beklendiği gibi, İsmet Paşa'nın o dönemde bu bilgileri sır oldukları için yok etmiş olması da olası bir durumdur.

Herhangi bir faaliyeti olmadığı var sayılırsa bu durum, Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Bey'i daima elinde bulundurması hususu ile çelişmektedir. Samsun'a çıkmadan önceki gece İsmet Bey'e gitmesi ve her daim hazırda ve kendisinden haber beklemesini söylemesi, Ankara'ya iddia ettiğine göre habersiz giden İsmet Bey'i içten ve samimi karşılaması ve Ankara'ya kesin gidişinde İsmet Bey birkaç ay sonra Albay rütbesi ile Genelkurmay Başkanlığına getirerek Batı Cephesi Kumandanı olarak ataması ciddi durumlardı ve bu durumlar İsmet Bey'in İstanbul'da Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele için çalıştığı iddiasını güçlendirmektedir.

İsmet Bey'in İstanbul'dan Milli Mücadele'ye destek verdiğini gösteren üç önemli örnek gösterilebilir. İlki; 16-25 Ağustos 1919 da gerçekleştirilen Alaşehir Kongresi'nde 3 bölgeye ayrılan Cephe Komutanlığı'na ilk önce İsmet Bey'in getirilmesi düşünülürken, daha sonra Komutanlığa, ordudan ayrılan birisinin getirilmesinin daha uygun olacağı kararı verilmişti. İkincisi; İstanbul'da Milli Mücadele'ye ılımlı yaklaşan Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin kurulması ile Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa bu Hükümet ile irtibata geçmişti. Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya, İsmet Bey'in yeniden Harbiye Nezareti Müsteşarı yapılmasını tavsiye etmişti.<sup>77</sup> Üçüncüsü en önemlisiydi: İstanbul Hükümeti ve Sivas Kongresi ile sayısı arttırılan ve Milli Mücadele'nin resmi bir heyeti olan Heyet-i Temsili'ye arasında 20-22 Ekim 1919'da Amasya'da gerçekleştirilen görüşme İsmet Bey için de önem arz etmekteydi. Meclis'in açılması, Erzurum ve Sivas Kongre'lerinin kararlarının kabul edilmesi ve ülke dâhilinde ve haricinde birçok mesele üzerinde konuşmaların yapıldığı bu görüşmenin 5. Protokolünde; Barış Konferansı'na gidecek kişilerin isimleri üzerinde de durulmuştu. Dikkat çeken husus, Miralay İsmet Bey'in bu heyette Askeri Uzman olarak katılmasının istenmesiydi.<sup>78</sup> İsmet Bey İstanbul'da hiçbir şey yapmadan bekleydi muhtemelen bu listeye giremezdi, görevlendirmelerde ismi geçmezdi ve Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa'ya İsmet Bey yerine başka birini tavsiye ederdi.

İsmet Bey'in daha sonraki siyasi hayatında çoğunlukla önüne çıkarılan eleştirilerin başında, Anadolu'da Milli Mücadele başlamasına rağmen, kendisinin

---

<sup>77</sup> Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 20.

<sup>78</sup> Heyette bulunulması istenen kişiler; Temsilciler, Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Hariciye Nazırı, Reşat Hikmet Bey. Uzman Heyeti; Hamit Bey (Maliye), Miralay İsmet Bey (Askeri), Reşit (Siyasi), Muhtar (Bayındırlık), Ali Rıza (Bahriye), Refet (İstatistik), ve Münir (Hukuki) Beyler ile Emiri Efendi (Tarihi). (M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 234.)

İstanbul'da kalması ve Müttefik Devletlerinin denetimindeki hükümette resmi görevler almış olması gelmekteydi. Ancak İsmet Bey'in, İstanbul Hükümetlerinde sürdürdüğü görevlerinde Milli Mücadele lehine gizli çalışmalar yaptığı da iddialar arasındaydı. Yukarıda belirtilen örnekler dışında, Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde ordudan terhis edilen askerlerin silahlarını gizlice Ankara'ya aktardığı bu iddiaların en önemlileriydi.<sup>79</sup>

İsmet Bey'in İstanbul'da geçirdiği günlerden ve buradaki faaliyetlerinin detaylarından pek bahsetmemesini çevresindekiler onun verdiği sözlere sadık kalmasına bağlamaktaydılar. Celal Bayar'ın kendisine, “*Bizim aslımız Kuvayı Millidir. Milli egemenlik tehlikeye girdiği zaman biz İstanbul'da oturup yatmadık*” dediğinde, “*Kuvayı Milliye zamanlarını Celal Bayar yaşamıştır. Faydalı zannederse, o zamanlar herkesin ne rol ve ne yol takip ettiğini tafsilatıyla söyleyebiliriz.*” karşılığını vermekle yetinmişti.<sup>80</sup> İsmet Bey verilen sözün tutulmasının önemine inanırdı ve tüm yaşamı boyunca bu ilkeden vazgeçmemişti. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerini karşılaştırırken, Osmanlı Devleti'nde sözün zayıf olduğunu, Türkiye Cumhuriyeti'nde ise içerde ve dışarda verilen söze sadakatin esas olduğunu söylemekteydi.<sup>81</sup>

İsmet Bey'in arkadaşları olan Kazım Karabekir Paşa ve Rauf Bey'in hatıralarında da dönemde İsmet Bey'in faaliyetini açıkça yazmadıkları görülmekteydi. Ali Fuat Paşa ise bu hususa kısaca değinmekteydi. Ali Fuat Paşa, İsmet Bey'in Ankara'ya ilk gelişini anlatırken, İsmet Bey'in Mütarekeye yakın günlerde hastalandığını, Halep'ten ayrılarak İstanbul'a gittiğini dile getirmekteydi. Anlatımına devam eden Ali Fuat Paşa, mütarekenin ilk günlerinden itibaren ve süresi belli olmayan milli hareket ve davanın devamı sırasında, İsmet Bey ile görüşemediğini, yardımlarından faydalanamadığını belirtmekteydi.<sup>82</sup>

## 2- İsmet Bey'in Ankara'ya İlk Gidişi

İsmet Bey hatıralarında, Ankara'ya geçme düşüncesinin nasıl belirdiğini anlatmıştı. 1919 yılı gelişmelerinden bahsederken, Anadolu'daki vaziyeti etraflıca öğrenmek ve Mustafa Kemal Paşa'nın hangi şartlar içinde çalıştığını öğrenmenin

---

<sup>79</sup> M. Heper, **İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi**, s. 13-14.

<sup>80</sup> Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, (1944-1973)**, İkinci Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s. 304.

<sup>81</sup> A. F. Erden, **İsmet İnönü**, s. 46-47.

<sup>82</sup> Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2000, s. 313.

kendisi için günden güne büyüyen merak haline dönüştüğünü ifade etmekteydi. İsmet Bey bu duygular ile nihayetinde Ankara'ya gitmeye karar verdi.<sup>83</sup>

İsmet Bey, Ankara'ya giderek Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek kararını verdiği zaman hiçbir yere resmi müracaatta bulunmadan ve Mustafa Kemal Paşa dâhil kimseye haber vermeden, 8 Ocak 1920 günü normal bir yolcu treni ile İstanbul'dan hareket etmişti.<sup>84</sup> Mazhar Müfit Kansu anılarında, İsmet Bey'in Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa'nın haberi olduğu halde gittiğini yazmaktaydı. Mazhar Müfit Kansu olayı şöyle anlatmaktaydı: *"Bu sıralarda bir sabah Paşa beni odasına çağırdı, aramızda şöyle bir muhavere geçti: Mustafa Kemal Paşa:*

- *Haberin var mı, bizim İsmet Bey geliyor.*

- *Hangi İsmet Bey?*

- *Miralay İsmet Bey. Tanıyor musun?*

- *Ha, evet, İsmet Bey'i Edirne'de İkinci Orduda yüzbaşı iken tanıdım.*

- *Nasıl tanırsın? Çok dirayetli, reyinden, fikrinden istifade edilir bir vatanperver ve iyi bir askerdir.*

- *Evet ta yüzbaşılığında Edirne'de böyle bir şöhreti vardı. Kendisini çok severlerdi. Acaba niçin geliyor? Siz mi davet ettiniz?*

- *Gelsin de anlarsın.*"<sup>85</sup>

Mazhar Müfit Kansu olayı böyle anlatırken, İsmet Bey hatıratında Ankara'ya hiç kimsenin bilgisi olmadan gittiğini söylemektedir. İsmet Bey'in hatıratında verilen bilgiyi dikkate alarak, yine de bu hususu sır olarak saklamak istediğini de düşünmek mümkündür.

Mazhar Müfit Kansu devamla İsmet Bey'in Ankara'daki faaliyetlerine kısaca şöyle değinmektedir. *"Fihakika İsmet Bey (Reisicumhur İnönü) Ankara'ya geldi. Fakat Paşa ile baş başa müzakerelerde bulunuyorlardı. Bu hususi müzakerelerde bulunamadım. Yalnız bir sabah Paşa'nın odasında yine görüşürlerken bir mesele için, yani Bursa ve Denizli merkezlerinden Heyeti Temsiliye'ye gönderilen para hakkında Paşa'nın mütalaasını almak zaruretiyle odaya girdim. Görüştük. -Para hususunda bana sorma, ne yapmak lazım ise yap! dedi. Ve "otur", emrini verdi. Bir küçük masanın etrafında oturmuş olan Paşa ile İsmet Bey'in önlerinde bir sürü evrak vardı. Ve Paşa*

---

<sup>83</sup> S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 170.

<sup>84</sup> S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 171; Ahmet Gülen, "Nutuk'a ve Hatıralara Göre İsmet Paşa'nın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1919-1927)", **Kent Akademisi Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi**, 5, S.1, (İlkbahar 2012), s. 18.

<sup>85</sup> Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, II, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1986, s. 530.

söyleyip İsmet Bey de yazıyordu. Yazılan şeyler evvelce Paşa ile Heyette müzakere edilmiş ve kararlaştırılmış meseleler olduğundan, ben para işi ile meşgul olmak üzere, Paşa ile İsmet Bey'i baş başa bırakarak odadan çıktım.”<sup>86</sup> Mazhar Müfit Kansu'nun bu kısa anlatımından, İsmet Bey'in Ankara'ya alelade bir şekilde gelmediği anlamı çıkmaktadır. Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Bey en son İstanbul'da görüşükten sonra geçen süreçte aralarında hiçbir iletişim olmadıysa, İsmet Bey gelir gelmez amacının ne olduğu anlaşılmeden kendisiyle önemli meseleler konuşulmazdı. Yaklaşık sekiz aylık bir süre ve bu sürede İsmet Bey hiçbir icraat ve faaliyette bulunmadan gelir gelmez mücadele içerisinde görevlendirilmezdi.

Ankara'ya gelen İsmet Bey Mustafa Kemal Paşa tarafından memnuniyetle karşılandı ve ertesi gün Heyet-i Temsiliye'nin Erkân-ı Harbiye'sinde çalışmaya başladı. Karargâhın bir ferdi olarak günlük yazışmaları takip edip gerekli muameleleri yapmaktaydı. Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'dan talimat almaktaydı. Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa, Reis olarak Anadolu'daki bütün kıtaların ve komutanların üstünde bir mevkideydi. Hepsini ile haberleşerek vaziyet hakkında raporlar almaktaydı. İstanbul Hükümeti ve Müttefik İşgal Kuvvetleri'nin de kabul ettiği gibi Mayıs 1919'dan itibaren Anadolu hareketinin lideriydi. Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa buhranlı zamanlar geçirmişti, yürüttüğü faaliyet ve çalışmaları hayretle karşılanacak kadar büyük ve sonuçları itibarıyla da önemliydi. İsmet Bey'e göre bu uzun ve buhranlı süreç akabinde Mustafa Kemal Paşa bütün Anadolu'ya hükmeden bir düzen kurabilmişti.<sup>87</sup>

İsmet Bey Ankara'da kaldığı süre boyunca neredeyse bütün vaktini karargâh olarak kullanılan Ziraat Mektebi civarında geçirmişti ve dolayısıyla o günlerin Ankara'sı hakkında pek bir bilgisi bulunmamaktaydı. Gece gündüz tüm vaktini Mustafa Kemal Paşa ile geçirmekteydi ve ayrı geçen günler hakkında konuşmaktaydılar. Mustafa Kemal Paşa kendisine, Erzurum ve Sivas Kongre'lerini ve bu süreçte arkadaşlarından gördüğü muameleleri detayı ile birlikte anlatmıştı. İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'yı yakından takip etmekte, artık resmi bir vazifesinin kalmadığını tebliğ ederek yardımların kesilmesini ve tevkif edilmesini istemekteydi. Vatanperver memurlar, Kuva-yı Milliyeci olsalar da istemeyerek emirlere uymakta ve bir hareket tarzı düşünmekteydiler. Mustafa Kemal Paşa anlatımına devam ederek, Müfettişlik

<sup>86</sup> M. M. Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, II, s. 531.

<sup>87</sup> M. K. Atatürk, *Nutuk*, s. 336; S. Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, s. 171; A. Gülen, *“Nutuk'a ve Hatıralara Göre İsmet Paşa'nın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1919-1927)”*, s. 19.

görevinden ve askerlik mesleğinden istifa ettiği zaman Kazım Karabekir Paşa'nın bütün ordusuyla emrine olduğunu söylemesinden ve Ankara'ya geldiğinde Ali Fuat Paşa ile iş birliği içinde çalışmalarından duyduğu memnuniyetten bahsetmişti.<sup>88</sup>

İsmet Bey'in Ankara'da olduğu günlerde İstanbul'da toplanacak olan Mebusan Meclisi'nin hazırlıkları yapılmaktaydı. İstanbul'a gitmek üzere yurdun her tarafından gelen mebuslar Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile görüşürken İsmet Bey'de bu görüşmelere katılmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa mebuslardan, Misak-ı Milli'nin mecliste kabulünü sağlamalarını ve Kuva-yı Milliye Grubu'nu oluşturmalarını istemekteydi. Mustafa Kemal Paşa'nın bahsettiği hususlar içerisinde oluşturulacak Kuva-yı Milliye Grubu'nun programını İsmet Bey hazırlamıştı ve Rauf Bey'e o şekilde sunulmuştu.<sup>89</sup>

İsmet Bey Ankara'daki tetkikleri sonucu Anadolu'nun güney ve batısında Kuva-yı Milliye'nin teşkilatlanmış olduğunu görmüştü. Ülkede hemen her yerde Kuva-yı Milliye Heyetleri ve Müdafaayı Hukuk Heyetleri, ordunun denetimi dışında kalan yerlerde, yerli müfrezelerle ikmal hizmetlerini yerine getirirlerken, ordu ve kolordulardan cephaneye ihtiyaçlarını temin ediyorlardı. Kuva-yı Milliye liderleri içerisinde askerler, istifa etmiş subaylar, kendilerine izin verilmiş muvazzaf subaylar bulunmaktaydı. Kolordu kumandanları da kendi vazifeleri yanında, Kuva-yı Milliye'nin faaliyetlerini takip ederek sistemi yürütmekteydiler.<sup>90</sup>

İsmet Paşa düşmanın büyük kuvvetlerle saldırıya geçeceği zaman, bu sistemle başarı elde edilemeyeceğini düşünmekte ve Ankara'da kaldığı müddetçe bu husus üzerine çalışmalar yapmaktaydı. İstanbul'da bulunduğu zamanlarda da zor savaşların olacağını ve buna karşı hazırlıklı bulunmanın çok önemli olduğunu değerlendirmesini yapmaktaydı. İsmet Bey kendi düşüncesine karşı, büyük çatışmaya mahal kalmadan bir anlaşmanın gerçekleşebileceği fikrini savunan kişilerin mevcut olduğunu ileri sürmekteydi. Bu kişilerce düşman saldırılarına karşı Kuva-yı Milliye birliklerinin uğraştırıcı mücadelesi sonucu düşman rehavete kapılarak barışa yönelecekti.<sup>91</sup>

Amasya görüşmesi ile Heyet-i Temsiliye ülkeye hizmet eden resmi bir makam haline gelirken, Mustafa Kemal Paşa mülki ve askeri bütün makamlara emir verebiliyordu. Ancak yine de İstanbul'da Müttefiklerin isteği, onayı dışına

---

<sup>88</sup> S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 172-173; Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 19-20.

<sup>89</sup> M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 339; Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni: Siyasi Anılarım**, II, Emre Yayınları, İstanbul, Eylül 1993, s. 14-15; Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 20.

<sup>90</sup> S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 173.

<sup>91</sup> S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 174.

çıkılamamaktaydı ve ülke kaos içinde bulunmaktaydı. İsmet Bey ülkenin içinde bulunduğu durumdan bahsediyor, günlerce Mustafa Kemal Paşa ile üzerinde durdukları hususu şöyle anlatıyordu: “İşgal var, Kuvayı Milliye cepheleri teşekkül etmiş, ordu kadro halinde. Biz burada Milli Mücadeleyi idare ediyoruz. Mitingler yapıyor, isyanlar bastırılıyor, çeşitli vasıtalarla sesimizi duyurmaya çalışıyoruz, telgraflarla padişaha karşı, İstanbul Hükümetlerine karşı mücadele ediyoruz. Fakat düşman kuvvetleri gittikçe kesin bir vaziyet alacak. Böyle gösterilerle mağlubiyetten gelen tehlikelerin bertaraf edilmesi, siyasi, hedefin sağlanması nasıl mümkün olacak? Beni çalışmak için tereddüde sevk eden nokta budur. Mustafa Kemal Paşa ile bunu halletmeye çalıştık.”<sup>92</sup> Bu durumda İsmet Bey’in bu mütalaaları birkaç günlük gözlemle yapması mümkün görülmemekle birlikte, önceden tüm detaylardan haberi olduğu varsayılabilir. Dolayısıyla Milli Mücadeleden uzak bir İsmet Bey’in değil, olaylarda adı olmasa da bilgi ve ilgisi olan bir İsmet Bey’i görmek mümkündür.

İsmet Bey yukarıda bir gerekçe göstermekte ve çözüm olarak şu fikirleri sunmaktaydı: “Telgraf ve nihayet gerilla ile bir netice alabilir miyiz? İçinde bulunduğumuz şartlar nihayet bir harbe varacaktır. Karşımızdaki Yunan ordusunu yenmemiz lazım. Benim kanaatime göre Türkiye, bu günkü hali ile Yunan ordusunu yenebilir. Ama ordumuz yok. Bir ordu kadrosu var. Bu kadro ve güç ile bir şey yapamayız. Yunan ordusunu milis kuvvetleri ile de yenemeyiz. Çıkar yol, orduyu kurmak ve büyük silahlı çatışmaya hazırlanmaktır. Bu ne vakit olacak Yunan taarruzlarını ilderde nasıl karşılayacağız?”. Mustafa Kemal Paşa ile Ankara’da kaldığı süre boyunca devamlı bu konu üzerine konuşmaktaydılar. Görüşmeler neticesinde Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Bey mutabık kaldılar. Silahlı bir çatışmanın kaçınılmaz olduğu tüm mücadele yürütenlere bildirilecek ve zamanı geldiğinde savaş haline tam teşekküllü bir şekilde hazır bulunulacaktı. Bu hazırlıklar gizli yürütülecek seferberlik ilan edilmeyecekti.<sup>93</sup>

İsmet Bey, Ankara’da kaldığı bir ay boyunca çalışmalarını ordu üzerine yoğunlaştırmıştı. Bu dönemde, Mustafa Kemal Paşa ile Milli Mücadele’yi bir bağımsızlık savaşı haline getirme konusunda anlaşmışlar ve bu amaçla şu iki önemli kararı almışlardı: Yapılacak savaşın gerektirdiği para ve malzemeyi sağlamak, ordunun teşkilatına ve askeri harekâtına el koyarak mümkün olduğu kadar çok sayıda subayı

---

<sup>92</sup> M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 340; S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 175.

<sup>93</sup> S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 175-176.

Anadolu'ya çekmek.<sup>94</sup> Fevzi Paşa'nın Harbiye Nazırlığına getirilmesi bu planın gerçekleştirilmesi için önemli bir aşama olacaktı.

### 3- İsmet Bey'in İstanbul'a Dönüşü ve İstanbul'daki Son Görevi

İsmet Bey Ankara'da bulunduğu sırada İstanbul'da, Heyeti Temsiliye ile Amasya görüşmesini gerçekleştiren Ali Rıza Paşa Hükümeti işbaşındaydı ve Cemal Paşa bu Hükümet'te Harbiye Nazırı'ydı. Daha sonra İngilizler Cemal Paşa'nın görevinden alınması için Hükümete nota verdiler. Cemal Paşa bu durumu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi ve görevinde kalması yönünde direktif aldı. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın hem Cemal Paşa'ya hem de Ali Rıza Paşa'ya gönderdiği Cemal Paşa'nın görevinde kalmasına yönelik telgraflar, Cemal Paşa'nın görevinden çekilmesine engel olamadı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa da Anadolu'da bulunan yabancı askerleri tutuklattı.<sup>95</sup>

Cemal Paşa'nın görevden alınmasından sonra Harbiye Nazırlığına Fevzi Paşa getirildi. Mustafa Kemal Paşa; Cemal Paşa gibi, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'nden alınan Cevat Paşa'nın yerine İsmet Bey'in getirilmesi için Ali Rıza Paşa'ya başvurduysa da, bu da gerçekleşmedi. Ancak Fevzi Paşa görevine başlayınca İsmet Bey'i İstanbul'a çağırdı. İsmet Bey resmi olarak bir subaydı ve çağırıldığı için gitmesi gerekiyordu. Gitmemesi halinde istifa etmesi lazım gelmekteydi. İsmet Bey bu durumu Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. Mustafa Kemal Paşa'ya göre; mevcut mücadelenin bir savaşa dönüşeceği hesaba katılarak ona göre hazırlanmak gerekmekteydi ve bu hususta Fevzi Paşa'nın yardımını sağlamak için İsmet Bey'in İstanbul'a gitmesi en iyi yoldu. Yine Mustafa Kemal Paşa'ya göre; Fevzi Paşa ile birlikte İstanbul'da hazırlık yapmaları, İsmet Bey'in Ankara'da kalmasından daha faydalı olabilirdi. İsmet Bey bu karara uyarak şubat ayı ortalarında Ankara'dan ayrıldı.<sup>96</sup>

İsmet Bey İstanbul'a Mazhar Müfit Kansu ile birlikte gitmişti.<sup>97</sup> Fevzi Paşa İstanbul'a gelen İsmet Bey'i Harbiye Nazır Yardımcısı yaptı. İsmet Bey bu görevi sırasında Mustafa Kemal Paşa'ya, İstanbul'un Müttefik Devletlerin kuvvetleri

<sup>94</sup> F. R. Unat, **İsmet İnönü'nün Biyografisi**, s. 15.

<sup>95</sup> S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 177-178; A. Gülen, "Nutuk'a ve Hatıralara Göre İsmet Paşa'nın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1919-1927)", s. 19.

<sup>96</sup> M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 341; Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 20.

<sup>97</sup> M. M. Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, II, s. 534.

tarafından işgal edileceği ve Meclis'in dağıtılacağı gibi önemli haberleri aktarmaktaydı.<sup>98</sup>

#### 4- İstanbul'un İşgal Edilmesi ve İsmet Bey'in Milli Mücadele'ye Resmen Katılması

İstanbul 16 Mart 1920'de Müttefikler tarafından işgal edildi. Müttefik işgal birlikleri Kasım 1919'dan beri donanmalarıyla ve askeri birlikleriyle İstanbul'da bulunmaktaydılar. Ancak 16 Mart'ta Müttefik askerleri, savaşla zapt ettikleri bir şehre girer gibi İstanbul'u yeniden işgal ettiler. Karakol basıp Türk askerlerini şehit ettiler. İsmet Bey, yapılan bu işgali Türkiye'ye vurulan son bir darbe olarak görmekteydi. İşgal olayının neticelerini düşünürken Ankara'dan haber aldı. 19 Mart günü Saffet Bey (Arıkan) ansızın İsmet Bey'in evine gelerek Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini Ankara'ya çağırıldığını bildirdi.

İsmet Bey eşi ve annesiyle vedalaşabildi, ancak babası orada olmadığı için onu göremedi.<sup>99</sup> Daha sonra Saffet Bey ile Maltepe'ye gitti ve Yenibahçeli Şükrü adında idare edilen ve Anadolu'ya geçişlerin sağlandığı bir merkezde geceyi geçirdiler. Sabahında iki er elbisesi giyerek odun kesmeye hizmete giden askerler gibi bir kafiye dahil olup yola çıktılar. Yola bazen Saffet Bey ile yalnız, bazen de Mebusan Meclisi Celalettin Arif Bey gibi yolda karşılaştıkları kişilerle devam ettiler. İsmet Bey'in yanına aldığı küçük ölçekli haritadan geçiş yerleri bulunmaya çalışılarak yolculuk sürmekteydi. Bu şekilde zorlu, çoğunu yürüyerek ve hayati tehlike altında süren yirmi günlük yolculuk tamamlandı ve 9 Nisan'da Ankara'ya varıldı. İsmet Bey Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhına yerleşti ve Erkân-ı Harbiye'deki işleri yürütmekle işe başladı. Aynı zamanda meclisin açılış hazırlıklarıyla ilgilenmekteydi. İsmet Bey Mustafa Kemal Paşa'nın önerisiyle Edirne'den aday gösterildi ve 23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi'ne Edirne mebusu olarak girdi.<sup>100</sup>

İsmet Bey Ankara'dayken, İstanbul'da ikamet ettiği evi ilk önce İngiliz subayları tarafından arandı. İngilizler ondan devamlı şüphelenmişlerdi ve onu İstanbul'dan uzaklaştırılması gereken kişilerin listesine almışlardı. Sonra Fransızlar tarafından evi arandı, ancak İsmet Bey bulunamayınca babası sorguya çekildi. Nihayetinde İstanbul

<sup>98</sup> M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 345; M. Heper, **İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi**, s. 15.

<sup>99</sup> M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 350-351; A. F. Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 345-346; G. Bilgehan, **Mevhibe**, I, s. 57-58; Metin Heper, **İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi**, s. 52.

<sup>100</sup> S. Selek, **İsmet İnönü Hatıralar**, s. 180-182; N. Araz, **Mustafa Kemal'in Devlet Paşası**, s. 169; A. Gülen, "Nutuk'a ve Hatıralara Göre İsmet Paşa'nın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1919-1927)", s. 20.

Hükümeti adına bir subayın da evi araması üzerine İsmet Bey'in babası Reşit Efendi ailesiyle Malatya'ya göçtü. Reşit Efendi 29 Eylül 1920'de Malatya'da vefat etti; fakat İstanbul'dan ayrılırken babasını son kez göremeyen İsmet Bey, cephede bulunduğu için babasının cenazesine dahi katılamadı.<sup>101</sup>

---

<sup>101</sup>Ş. Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 21-22.

## SONUÇ

İsmet Bey Ankara'ya ilk gelişinde Mustafa Kemal Paşa ile derhal çalışmalara başlamıştı. Büyük Millet Meclisi'ne Edirne mebusu olarak girdikten sonra, Başkanlığını Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı Geçici Yürütme Kurulu'na seçildi. Ali Fuat ve Kazım Karabekir Paşaların yerine İsmet Bey'in Albay rütbesiyle bu göreve getirilmesi eleştirileri beraberinde getirdi. Ardından Meclis'deki seçimler sonucunda kurulan Hükümet'te Milli Savunma Bakanlığı'na Fevzi Paşa, Genelkurmay Başkanlığı'na Albay İsmet Bey seçildi. Bakanlar Meclis Başkanı'nın yani Mustafa Kemal Paşa'nın gösterdiği adaylar içinden seçildiği için, bir nevi İsmet Bey Mustafa Kemal Paşa tarafından seçilmiş oluyordu. Birlikte savaş meydanlarında mücadele etmeleri sırasında ve özellikle İsmet Bey'in Ankara'ya ilk geldiğinde birlikte yaptıkları değerlendirmeler sonucu Mustafa Kemal Paşa İsmet Bey'in bir kurmay olarak iyi hizmetler yapacağına kani olmuştu.

İsmet Bey'in Milli Mücadele'nin cephelere geçmesi durumunda Kuva-yı Milliye'nin yeterli olamayacağı yönündeki değerlendirmesi Mustafa Kemal Paşa'nın da aklında olan bir husustu ve bu sebeple düzenli ordunun kurulmasına yönelik çalışmaları başlattı. Bu işin üstesinden gelebileceğine inandığı İsmet Bey'i bu sebeple Genelkurmay Başkanlığına getirdi. Birinci Dünya Savaşı'nda Mustafa Kemal Paşa bizzat İsmet Bey'in siciline “*verilecek her işi yapabilir*” diye yazması, Cemal Paşa'nın “*Ordunun en iyi kurmayı*” değerlendirmesini yapması ve Enver Paşa'nın cephedeyken çalışma ve fikirlerine karşılık İsmet Bey'e “*biz senin kadar akıllı değiliz*” demesi, İsmet Bey'in askeri ve strateji anlamında niteliğini göstermekteydi.

İsmet Bey'in bir kurmay olarak niteliği bilinmekte ve kabul edilmekteydi, ancak Milli Mücadele'nin başlangıcında yer almaması devamlı eleştirilen önemli husus olmaktaydı. Dahası kurtuluşa yönelik umudunun da olmaması Kazım Karabekir Paşa'ya yazdığı mektuplarda görülmekteydi. Ancak bu durum iki yakın arkadaşın birbiriyle dertleşmesi olarak algılanmalıdır. Çünkü İsmet Bey devletinin işgal ve esir altında kalmasına boyun eğecek karaktere sahip değildi. Gerçekten de kurtuluş umudu taşımadığı düşünüldüğünde bu durumun büyük veryansınlarla dile getirilmesi de ayrı bir tartışma konusudur. Mütareke döneminde İsmet Bey bir Osmanlı subayıdır, devletine ve Padişahına hizmet etmektedir. Padişah ve Hükümeti'nin emirlerini yerine getirmektedir. Dönemde verilen emirlerin Müttefikler tarafından verilmesi dikkate alındığında ise İsmet Bey'e gelene kadar asıl Padişahın ve Hükümetlerinin icraatlarının konuşulması gerekmektedir. Zamanla Müttefiklerin baskılarının artması sonucu İsmet

Bey'in de aklında bazı çareler belirmişti ve bulduğu ilk fırsatta Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gitmişti.

İsmet Bey'in Ankara'ya geçerek Milli Mücadeleye katılması, İstanbul Hükümeti'nin idam kararı vermesiyle karşılık bulmuştu. İsmet Bey hakkındaki hüküm şu şekildeydi: *“Harbiye Nezareti Müsteşar-ı esbakı olup istihzarat-ı Sulhiye Komisyonuna memur İzmirli Miralay İsmet'in Kuvay-ı Milliye mürettip ve müşevviklerinden olduğu için rütbesinin kaldırılmasına, nişanların alınmasına ve yakalandığı zaman muhakeme edilmek üzere gıyaben idamına...”* Fetvadan da anlaşılacağı üzere İsmet Bey İstanbul Hükümeti'nin bakış açısıyla asilere katılmış ve idam edilecekler arasına alınmıştı. İsmet Bey artık tartışmasız olarak Milli Mücadele liderleri arasına girmişti. Yürüttüğü başarılı savaşlar neticesinde Büyük Millet Meclisi adına Mudanya Mütarekesi'ne katıldı ve buradaki başarılı siyasetiyle Lozan Barış Konferansı'na kadar giden bir sürecin baş aktörlerinden oldu.

## KAYNAKÇA

### 1- Arşivler

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

### 2- Kitaplar

Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım: İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri**, II, Timaş Yayınları, İstanbul, Ocak 2017.

AKŞİN, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, Nisan 2004.

ARAZ, Nezihe, **Mustafa Kemal'in Devlet Paşası**, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1997.

ARTUÇ, İbrahim, **İsmet İnönü Bir Dönemin Öyküsü**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1993.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.

ATAY, Falih Rıfkı, **19 Mayıs**, Ankara, 1944.

\_\_\_\_\_, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, Cumhuriyet Kitaplar, İstanbul, 1998.

\_\_\_\_\_, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, I, Remzi Kitapevi, İstanbul, Mart 2011.

\_\_\_\_\_, **Tek Adam**, I, Remzi Kitapevi, İstanbul, Mart 2011.

BARDAKÇI, Murat Bardakçı, **Şahbaba**, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2006.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, III, Kısım: IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.

BİLGEHAN, Gülsün, **Mevhibe**, I, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.

CEBESOY, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.

DEMİREL, Ahmet Demirel, **İsmet İnönü Defterler (1919 – 1973)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Haziran 2016.

ERDEN, Ali Fuat, **İsmet İnönü**, Burhanettin Erenler Matbaası, İstanbul, 1952.

HAPER, Metin, **İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Eylül 1999.

İNÖNÜ, İsmet, **İstiklal Savaşı ve Lozan**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1993.

**İsmet İnönü**, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

- JAESCHKE, Gothard, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1971.
- KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbinin Esasları**, Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi, İstanbul, 1951.
- \_\_\_\_\_, **İstiklal Harbimiz**, I, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.
- KANSU, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, II, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1986.
- KÜÇÜK, Yalçın, **Türkiye Üzerine Tezler**, V, Tekin Yayınevi, Ankara, 2002.
- ORBAY, Rauf, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, I, II, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.
- ÖZALP, Kazım, **Milli Mücadele 1919-1922**, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
- SANÇAR, Nejdettin, **İsmet İnönü ile Hesaplaşma**, Afşın Yayınları, Ankara, 1973.
- SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993.
- SELEK, Sebahattin, **İsmet İnönü Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, Ağustos 2014.
- SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemal, **Başımıza Gelenler: Yakın Bir Mazinin Hatıraları: Mondros'tan Mudanya'ya 1918-1922**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939.
- ŞAKİR, Ziya, **İsmet İnönü: Hususî – Askeri – Siyasi Hayatı**, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1939.
- TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya Kadar**, I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.
- TEVETOĞLU, Fethi, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, (1944-1973)**, İkinci Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.
- TOROS, Taha, **İsmet Paşa'ya Dair Bazı Belgeler ve Bilgiler**, İnönü Vakfı, Ankara.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, II, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.
- TURAN, Şerafettin, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

TÜRKGELDİ, Ali, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948.

UĞUR, Necdet, **İsmet İnönü**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.

UNAT, Faik Reşit, **İsmet İnönü'nün Biyografisi**, Maarif Matbaası, Ankara, 1945.

### 3- Makaleler ve Bildiriler

BAYKAL, Bekir Sıtkı, "*Mütareke Devrinde Mustafa Kemal Paşa'ya Ait İki Belge*", **Bellekten**, XXXVII, S. 148, (1973), s. 451-459.

GİRİTLİ, İsmet, "*Sivas Kongresi'nin Milli Mücadeledeki Yeri ve Önemi*" **Sivas Kongresi I. Uluslararası Sempozyumu**, Sivas Valiliği, Sivas, (2-4 Eylül 2002), s. 20-38.

GÜLEN, Ahmet, "*Nutuk'a ve Hatıralara Göre İsmet Paşa'nın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1919-1927)*", **Kent Akademisi Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi**, 5, S.1, (İlkbahar 2012), s. 17-39.

### 4- Lisansüstü Tezler

MUTLU, Sevda, **Devlet Adamı Kimliği İle İsmet İnönü'nün Düşünce ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Sivas, Şubat 2007.

KOCA, Salim, **Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayini**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1984.

